

SOSIAL ØKONOMEN

OSLO ARBEIDSKONTOR
LANDBRUKSAVDELINGEN

OSLO ARBEIDSKONTOR
LANDBRUKSAVDELINGEN
Søknad for
arbeidsvilkår
Søknad for
arbeidsvilkår

- Arbeidsmarkedet
- Arbeidstilbudet
- Handel med Øst-Europa

ACNielsen tilbyr tjenester i over 90 land, har en omsetning på \$1.4 milliarder og er det ledende markedsanalyseinstituttet på verdensbasis. Vi leverer markedsundersøkelser, informasjon og analyse om konsumentprodukter og til service-industrien. ACNielsen Norge AS er Norges største markedsanalyseinstitutt. Vi har en konsulentstab på 30 erfarne konsulenter, er 130 fast ansatte og 250 intervjuere fordelt over hele landet og har en årsomsetning på 86 millioner kroner.

Til vår avdeling for Modelling & Analytics søker vi etter

Analysekonsulent med SAS kompetanse

Vi ønsker en person som vil bidra positivt i utviklingen av et nytt forretningsområde.

Arbeidsoppgaver:

- Metodisk oppbygning og kjøring av ad-hoc analyser
- Delta proaktivt i evalueringen og videreutviklingen av området

Ønskede kvalifikasjoner:

- God erfaring med kjøring og programmering i SAS
- Gode statistikk kunnskaper (kvantitative)
- Høyere utdanning (erfaring kan kompensere for manglende formell utdanning)

Vi ønsker en resultatorientert medarbeider med evne til å jobbe selvstendig og analytisk på en strukturert og kreativ måte. Du trives med å samarbeide med andre og har god skriftlig og muntlig fremstillingsevne.

Vi kan tilby spennende arbeidsoppgaver, med store muligheter for egenutvikling i et internasjonalt og dynamisk miljø. Søknad merket "M&A" sendes til vår adresse eller per e-mail innen 1. juni. Opplysninger om stillingen kan rettes til seniorkonsulent Anne Gullestad (anne.gullestad@acnielsen.no) eller avdelingssjef Anne Bøhle (anne.bohle@acnielsen.no).

ACNielsen Norge AS,
Postboks 100, Kjelsås, 0411 OSLO
Telefon: 22 58 34 00, Fax: 22 58 34 01

I DETTE NUMMER ...

2

OLAV MAGNUSSSEN:
Situasjonen på arbeids-
markedet.

6

STEIN REEGÅRD:
Hvor lav og hvor varig?
En kommentar til arbeids-
markedssituasjonen.

DEBATT

9

**KAREN HELENE
MIDELFART KNARVIK OG
FRODE STEEN:**
Den Maritime Klynge.
Svar til Jostein Tvedt.

11

KURT W. ODDEKALV:
Kildesortering lønner seg.

12

ANNEGREGTE BRUVOLL:
Svar til Oddekav.

14

STEINAR STRØM:
Kontantstøtten – svar til
Thoresen og Loyland.

15

**KJELL ROLAND OG JOHN
MAGNE SKJELVIK:**
Oppsiktsvekkende argu-
mentasjon for ineffektiv
norsk klimapolitikk.
Kommentar til Michael Hoel.

16

MICHAEL HOEL:
Svar til Roland og Skjelvik.

ARTIKLER

17

JANNE IRENE EINAN:
Potensiale for handel mellom
EU og Øst-Europa.

24

**ÅDNE CAPPELEN OG
INGVILD SVENDSEN:**
Arbeidstilbudet – hvor mye
er det å hente?

Forsidebilde: ScanFoto.

SOSIALØKONOMEN
ISSN 0038-1624

Økt arbeidstilbud

Ulike regjeringers langtidsprogrammer de siste ti årene har i sine langsiktige perspektiver fokusert på en svært liten eller ingen vekst i tilgangen på timeverk til arbeidsmarkedet et stykke ut i neste århundre. Dette skyldes hovedsakelig at yrkeshyppigheten blant kvinner snart er oppe på menns nivå, at befolkningssammen- setningen endres slik at en stadig større andel blir pensjonister og at en større andel enn tidligere forventes å bli uføretrygdet. Liten vekst i timeverkene vil medføre liten økonomisk vekst. Dette kommer samtidig med en forventet nedgang i inntektene fra petroleumsaktiviteten. Hvis veksten i privat konsum skal opprettholdes medfører dette en vesentlig lavere vekst i offentlig konsum.

I den siste tiden har en sett en utvikling hvor flere og flere private bedrifter finansierer innkjøp av datautstyr privat til sine ansatte. Et argument fra bedriftene har vært at det kreves mye tid for å sette seg inn programvare og at de ansatte gjerne kan gjøre dette hjemme. De vil da bli mer produktive i den delen av tiden som tilbringes på jobb. Det siste utspillet kommer fra statlige og kommunale etater som også ønsker å installere PC hos sine ansatte. Her er argumentet at en ønsker å tette kompetansegapet som kan oppstå mellom privat og offentlig sektor og at en er redd for å tape i konkurransen om den beste arbeidskraften hvis en bare «konkurrerer» på lønn. IT-bransjen bidrar til å øke spenningen ved å støtte denne satsingen på økt kompetanseoppbygging – antakelig først og fremst fordi bransjen da kan høste gevinsten ved et større salg av utstyr.

Hva er så konsekvensene av denne utviklingen. Bedriftene får opplagt en fordel ved at de investerer i kapitalutstyr, men i første omgang slipper å betale lønn for den økte timeverkstilgangen. Hvis lønnsfastsettelsen sørger for at de ansatte også får ut en del av det økte overskuddet, som vil komme som følge av økt produktivitet, vil også de ansatte få økt lønn i neste omgang. De får altså en produktivitetstilvekst. I tillegg vil opplagt barna til de ansatte ta ut en nyttegevinst ved at de kan bruke foreldres datautstyr til PC-spill og lignende. De vil imidlertid også kunne ta ut en produktivitets- gevinst ved at de raskere vil bli satt i stand til å beherske det nye verktøyet som opplagt vil være viktig for fremtidens ansatte. En vil også kunne få en fordel ved at barna kan bruke den nyervervede datakompetansen i søk etter spennende og ny informasjon i læreprosessen, som ellers ville bli overlatt til skolen. Samtidig er det imidlertid grunn til å tro at dette vil stille økte krav til investeringer i moderne datautstyr i skolene. Det vil opplagt være demoraliserende for elevene å få tilgang til dårligere utstyr i lære- situasjonen på skolen enn i hjemmesituasjonen.

Hva har vi så oppnådd totalt sett? Timeveksttilgangen har økt. Produktiviteten har også økt. Dette medfører nok økt vekst, som forhåpentligvis overstiger ressursbruken. Men hva skjer med nytten til folket? De får opplagt mer vare og tjenestekomsum og de velger selv å bruke en del av fritiden sin til arbeid. Altså skulle nytten øke. Men grunnen til at de bruker mer tid i jobbsituasjonen er uklar. Blir de «presset» til det? Skapes det en ytterligere kile (utover arbeidsskattene) i avveiningen mellom fritid og arbeid gjennom ordningen med gratis PC-er betinget av økt arbeidsinnsats? Fortegnet på nytteeffekten er dermed ikke opplagt. Dessuten kan en stille spørsmål ved alle forslag om økt ferie, 6-timers dag og lavere pensjonsalder når arbeidstagerne «frivillig» er villig til å bruke mer tid på jobbsituasjonen? Kanskje dette er reinkarnasjonen av LO's krav om at bedriften må være med å betale for videreutdanning av arbeidskraften? Virkningen blir antakelig ikke som LO og arbeidstagerne selv hadde tenkt seg?

OLAV MAGNUSSSEN:

Situasjonen på arbeidsmarkedet

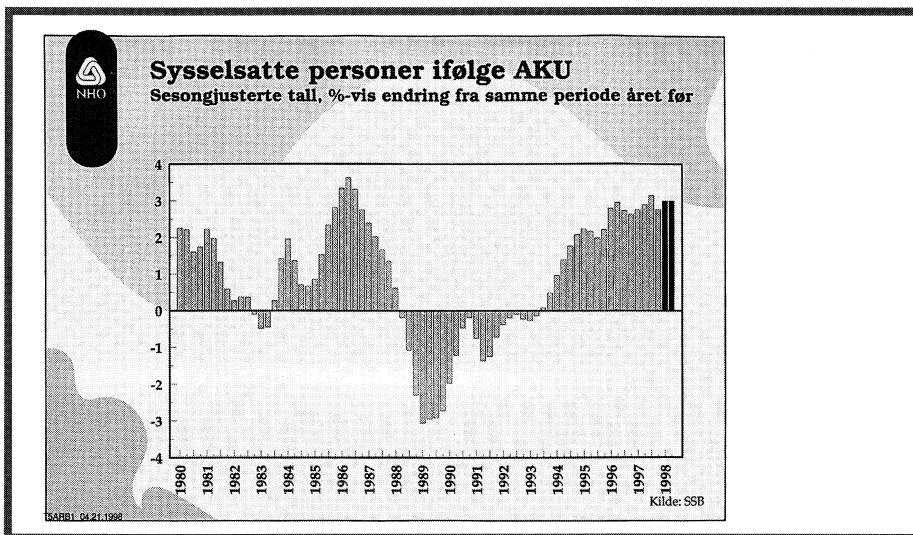
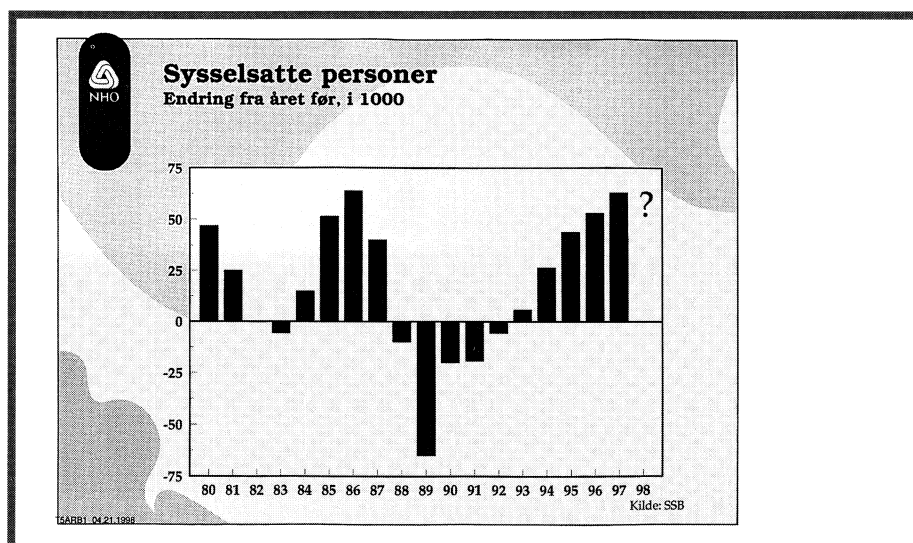
Det er nå klare tegn til at arbeidsledigheten i løpet av året faller til et nivå som ligger klart under anslag for strukturledighet. Presstendensene er nå like sterke som da utviklingen snudde i 1987/88, men på et betydelig høyere ledighetsnivå. Takten i sysselsettingsveksten ser fremdeles ut til å være på linje med veksten i 1996 og 1997. Det betyr at prognosene for sysselsettingsveksten i 1998 til Statistisk Sentralbyrå og Finansdepartementet på henholdsvis 1,9 og 1,5 prosent er altfor lave.

1. NÅTILSTANDEN OG DEN HISTORISKE UTVIKLING

Samlet vekst i sysselsettingen siden 1993, da utviklingen snudde , har vært på 9,1 prosent. Vekstakten har økt fra år til år, fra 1,3 prosent i 1994 til 2,9 prosent i 1997. Det er ikke utenkelig at vekstakten blir like høy i 1998. I tilsvarende periode i 1980-årene, dvs fra 1983 til 1987 var veksten noe svakere, 8,6 prosent og hadde alt begynt å avta i 1987. I 1988 falt sysselsettingen.

På tross av denne utvikling har vi fremdeles et betydelige antall personer uten vanlig sysselsetting. Statistikken fra A-dir viser at vi ved utgangen av februar, hadde tilsammen 5,8 prosent av arbeidstyrken uten vanlig arbeid, fordelt med 2,8 prosent helt ledige, 0,9 prosent på tiltak og 2,1 prosent yrkeshemmede. Dessuten var 2,1 prosent delvis sysselsatte.

Ser vi bort fra de yrkeshemmede for å kunne sammenlikne med tidligere perioder, var på samme tid i

1988 2,0 prosent ledige, 0,3 prosent på tiltak og 0,8 prosent delvis sysselsatte, eller tilsammen 3,1 prosent mot altså 5,8 prosent nå. Sammenlikner vi bare registrerte ledige og personer på tiltak er forskjellen 1, 4 prosent. Gjennomsnittlig AKU-ledighet var i 1987 2, 6 prosent (målt etter ny metode) mot 4,1 prosent i 1997.

Samtidig viser forskjellige indikatorer for stramhet som f.eks andel av foretakene hvor arbeidskraften er en begrensende faktor, antall ledige stillinger ved slutten av måneden (antall ledige stillinger i slutten av februar, bortimot 21 000, er det høyeste antall som er registrert de siste 20 år), og antall ledige stillinger i forhold til antall registrerte ledige, like stor eller større knapphet på ar-

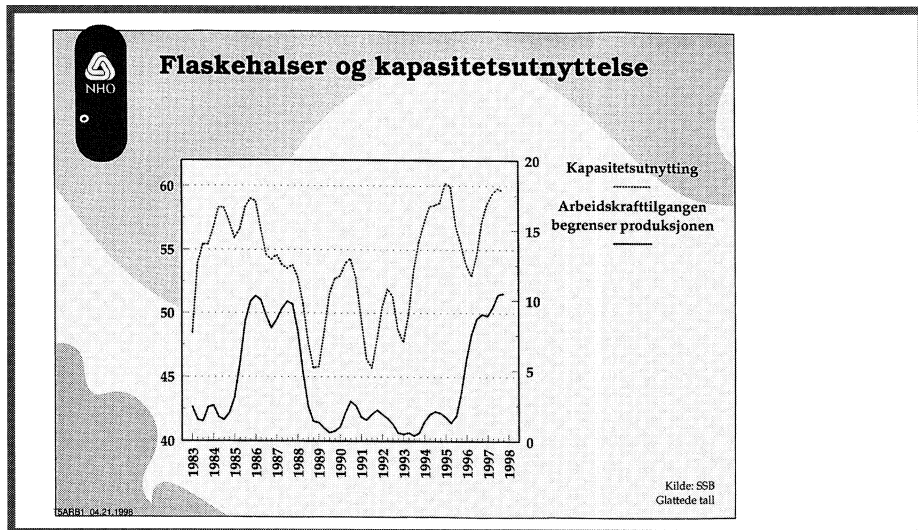
*Olav Magnussen er
direktør i Næringslivets
Hovedorganisasjon, NHO*

forventes å bli sterkere når utviklingen snur. Det er derfor viktig å bremse oppgangen, slik at nedturen ikke blir for sterk. Både hurtig veksttakt og høyt jevnt press skaper de samme motreaksjonene, resten av systemet får problemer med å tilpasse seg. Allerede midt i 1996 var veksten på årsbasis over 3 prosent, et tall som bar bud om at langsommere vekst var nødvendig for å nå målet om full sysselsetting. Ingen la særlig vekt på det dengang, den økonomiske himmel var skyfri.

2. HVORDAN BLIR UTVIKLINGEN FRAMOVER

Arbeidsdirektoratet har i sin rapport fra 4 kvartal regnet med en gjennomsnittlig registrert ledighet på 60 000. Dette tallet er allerede nådd 18 mars. Det tyder på at ledigheten i gjennomsnitt blir enda lavere. Direktoratets anslag for sysselsettingsveksten er på 2,3 prosent, et anslag som på denne bakgrunn må heves.

Alt tyder dessuten på at den sterke veksten i sysselsettingen vi observerte på slutten av fjoråret, fortsatte inn i 1 kvartal, dvs at vi minst står overfor en vekst i dette kvartalet på 3 prosent målt mot samme kvartal i 1997. Derfor har vi liten tro på sysselsettingsanslaget til Fin og SSB som forutsetter en gjennomsnittlig vekst på 1,5 og 1,9 prosent. For at disse anslagene skal slå til må vi ha et sysselsettingsfall i annen halvdel av 98.

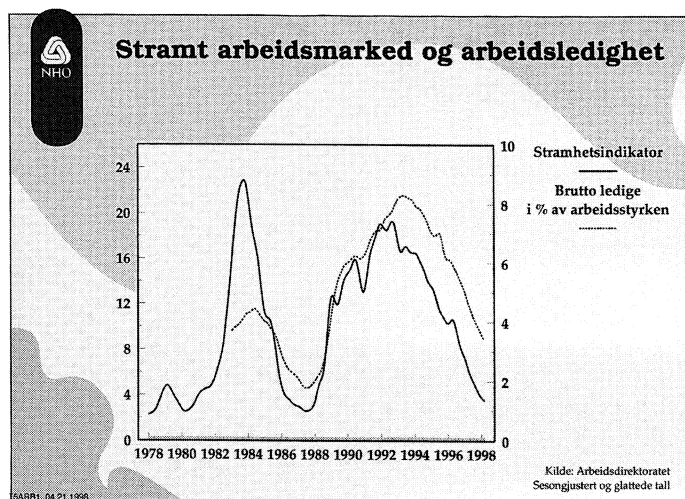

beidskraft enn for 10 år siden. Med større avstand mellom indikatorer for ledighet og knapphet nå enn for ti år siden, antydes det derfor at arbeidsmarkedet fungerer dårligere nå enn da.

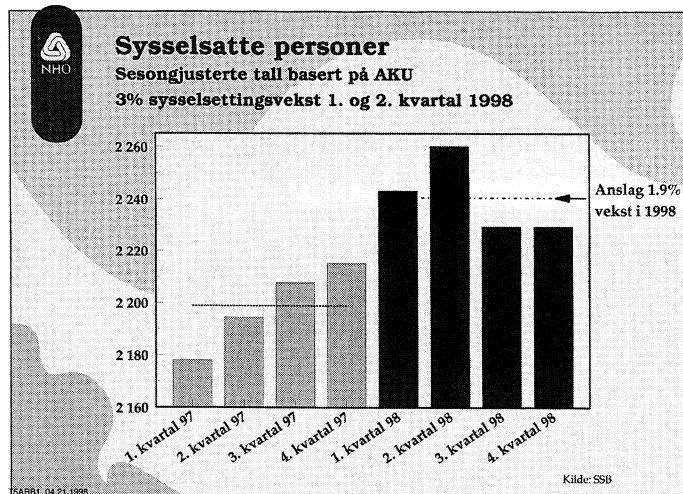
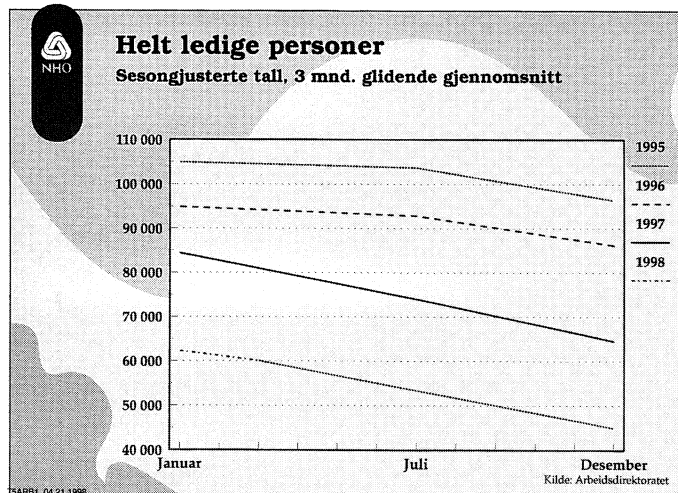
Et felles trekk ved sysselsettingsveksten i midten av 80-årene og nå er vekstakten. I 1997 bortimot 5 ganger den vekst i yrkesbefolkningen som kan tilbakeføres til demografiske faktorer.

En slik vekst ikke mulig på sikt, fordi en så sterk vekst i seg selv leder til presstendenser som snur utviklingen ved et sysselsettingsnivå som er lavere enn det en kunne oppnådd ved lavere vekst. I tillegg kan fallet

Det har vært en eksepsjonell sterkt fall i ledigheten i jan og februar som fortsetter de første ukene i mars. Bare fra 4 til 18 mars faller registrert ledighet med 3000 personer noe som antyder at fallet i ledighet fra samme måned året før har stabilisert seg på ca 25 prosent. Det betyr i så fall en registrert ledighet på ca 40 000 ved slutten av året eiler i underkant av 2 prosent. Den såkalt bruttoledigheten vil ligge på 2,7 prosent. I det siste har AKU-ledigheten fulgt bruttoledigheten, slik at AKU-ledigheten sannsynligvis også vil ligge på det nivået. I forhold til det mål sysselsettskommisjonen benyttet, vil det si ned mot 2 prosent. Sysselsettskommisjonen antok at nivået for struktur- eller likevektsle-

digheten var 3,5 prosent (eller 4 målt etter ny metode). Hvis dette nivået ikke har beveget seg siden den tid er vi m.a.o på full fart inn i et nytt inflasjonsregime.

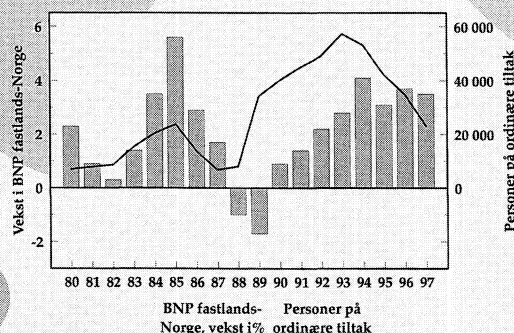
Stramhetsindikatorne referert til ovenfor tyder også på at vi befinner oss i et område med sterkt økende mistilpasning, dvs i et strukturledighetsområde.

På den annen side kan utviklingen i andre faktorer gi et lavere nivå enn det Sysselsettskommisjonen regnet med. Yrkesbefolkningen er forskjøvet mot noe høyere gjennomsnittsalder hvilket skulle gi et skift nedover i likevektsledigheten. Viktigst i så måte er kanskje at befolk-

ningens utdanningsnivå er betydelig hevet siden anslaget på 3,5 ble gjort, noe som også peker mot lavere likevektsledighet. Det samme gjør det forhold at arbeidsmarkedstiltakene har vært langt bedre tilpasset denne gangen enn i midten av 80-årene både i sammensetning og tilpasning til konjunkturforløpet.

Sett på bakgrunn av den sterke underliggende etterspørsel i arbeidsmarkedet, er det viktig at de som til enhver tid er arbeidsløse, hurtigst mulig kommer ut i arbeidslivet med den rette kompetanse. Men de som til enhver tid er arbeidsledige har nå mindre arbeidserfaring enn tidligere. Ved inngangen til 1998 hadde 45 prosent av de registrerte ledige

Økonomisk vekst og nivået på arbeidsmarkedstiltakene

Kilde: SSB, Arbeidsdirektoratet

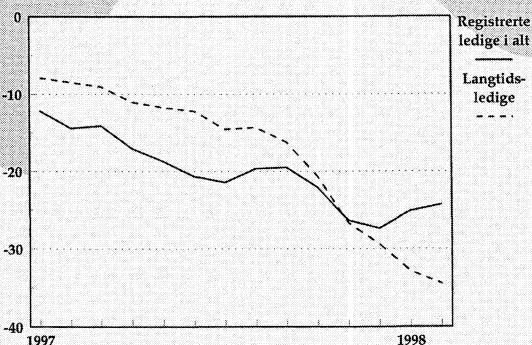
publiserte, går det fram hvor viktig midlertidig ansettelse er som rekrutteringskanal for senere fast ansettelse. Det gjelder også for arbeidsmarkedsetatens formidlings-effektivitet. En oppmyking på dette punkt er derfor sterkt påkrevet for å øke tilpasningsdyktigheten i arbeidslivet.

Såkalte reformer av kontantstøtte-typen øker også behovet for slike institusjonelle endringer.

ingen dagpengerettigheter, hvilket stort sett vil si at de hadde svært liten eller ingen arbeidserfaring. Det er naturlig at tilsiget av ledige med arbeidserfaring etterhvert blir mindre slik situasjonen er i norsk økonomi. Men det betyr at de arbeidsledige blir vanskeligere å formidle. Langtidsledigheten reduseres nå raskere enn total ledighet hvilket tilsier at de langtidsledige utkonkurrerer nykommerne. Det betyr at arbeidsmarkeds-tiltak fremdeles er viktige for å gi den nødvendige kompetanse til nykommerne, men det er også nødvendig å gjøre innslingen i bedriftene så smidig og hurtig som mulig. Av det sett med utredninger om fleksibilitet i norsk arbeidsliv som ISF nylig

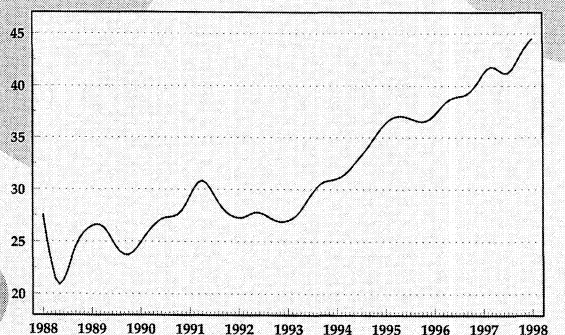
Ledighetsutviklingen

Prosentvis endring fra samme måned året før

Kilde: Arbeidsdirektoratet

Ledige uten arbeidserfaring som andel av alle ledige

Kilde: Arbeidsdirektoratet
Sesongjusterte tall

STEIN REEGÅRD:

Hvor lav og hvor varig?

En kommentar til arbeidsmarkedssituasjonen

Norge har de siste årene hatt en bedring i arbeidsmarkedssituasjonen som er nokså enestående både i forhold til andre land og vår egen nære historie. Både sysselsettingsøking og nedgang i ledigheten har vært helt spesiell. Utgangspunktet for denne vellykkede perioden var imidlertid også spesiell. Årene rundt 1990 ga oss den desidert høyeste arbeidsledigheten etter krigen, og slik sett et «gunstig» utgangspunkt for en periode hvor det meste skulle gå den rette veien.

Også nå i de første månedene av 1998 ser vi bruttoledigheten fortsette å falle med rundt 30 000 fra samme måned året før. Dette er en utvikling som selvsagt ikke kan vare ved. Det som er veldig spennende å se er hvor langt ned ledigheten kan komme. Og ennå viktigere er spørsmålet hvor varig kan et lavt nivå på ledigheten bli?

INFLASJON EN HOVED-BEGRENSNING

De siste årene har gitt en sterk harmonisering av pris- og lønnsutvikling mellom landene i Europa både i og utenfor EU. Mens det for 20 år siden var sterk forskjell i prisstigning og ganske lik og lav ledighet er bildet nå det motsatte. Inflasjonen har blitt lav og nesten lik. Samtidig har ledigheten økt, men likevel blitt svært forskjellig fra land til land. Det må antas at tilsvarende mekanismer vil virke i økonomi og politikk også de kommende år. Da vil utfordringen fremover være å realisere den samme (lave) inflasjon med lavest mulig ledighet. Eller sagt på en annen måte: ha en økonomi som «produserer» lavest mulig inflasjon ved et gitt nivå på arbeidsledigheten.

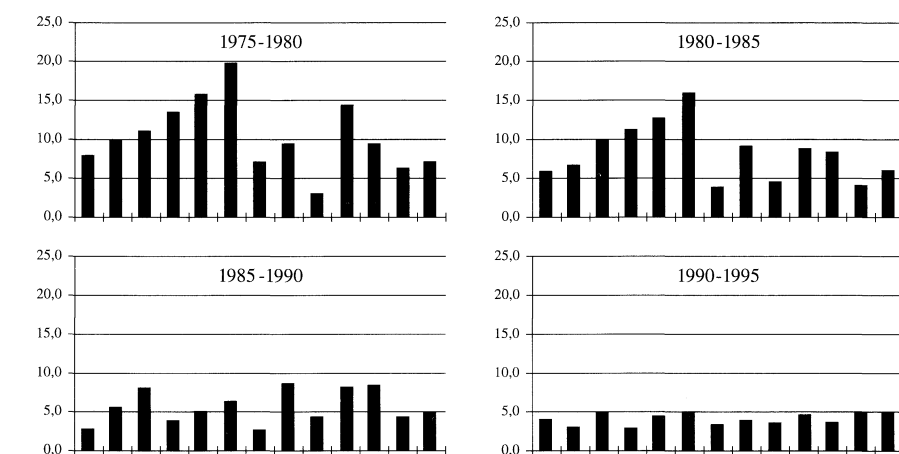
De to etterfølgende figurer illustrerer utviklingstendensen nærmere. Begge viser den markerte konvergen- sen i inflasjonstakt (lønns- og pris- utvikling) mellom vest-europeiske

land i løpet av den siste 20-års perioden. Fra et spenn på rundt 20 prosentpoeng mellom høy- og lavinflasjonslandene på slutten av 1970-tallet er dette nå redusert til noen få prosentenheter. Og denne utviklingen, har som det fremgår, skjedd gradvis men nokså kontinuerlig.

På samme tid har vi fått noe av den motsatte utviklingen når det gjelder arbeidsledighet. Nivået har gjennomgående økt og spredningen mellom de gode og de dårlige i vest-Europa har økt.

Vi går ikke her nærmere inn på de mekanismer som driver frem disse relasjonene. Det synes å gi beskjed om at en klart avvikende pris- og lønnsvekst vil sette en grense for hvor lav og varig ledigheten også hos oss vil bli. Nå kunne Norge med sine store overskudd i utenriksøkonomien lettere fristille seg noe mer fra denne mekanismen enn andre land. Men så lenge det er bred politisk enighet om at konkurranseutsatt sektor (i hoved-

Figur 1. Konvergerende lønnvekst pr. år mellom land i vest-Europa.

Kilde: LO Sverige

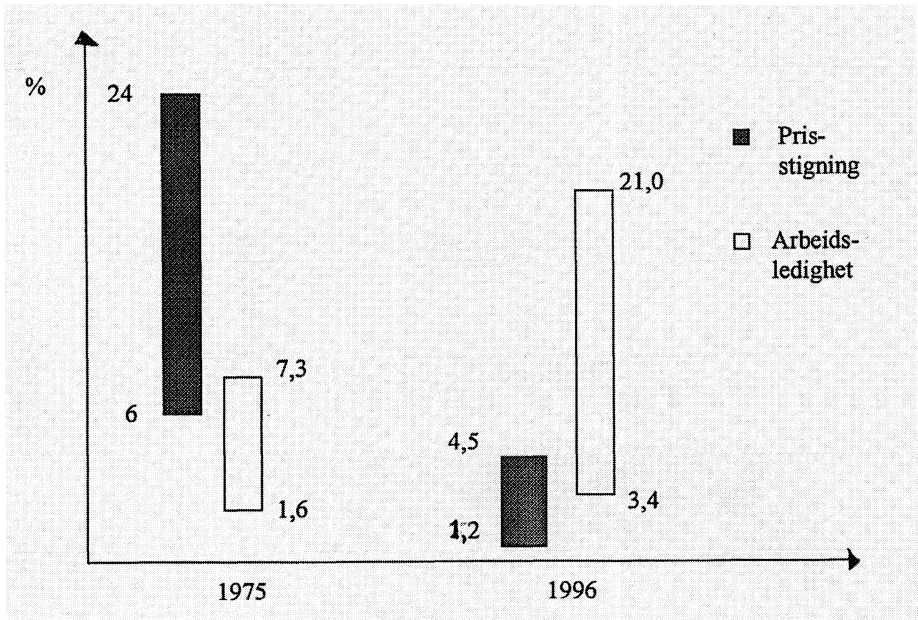
sak industri)heller skal styrkes enn bygges ned, blir «inflsjonsrestriksjonen» like påtrengende for oss.

Selv om prisstigningstallene fortsatt er svært lave (rundt 2 pst. på årsbasis), venter de fleste en tiltakende tendens. Norges Bank og enkelte andre kan vanskelig tolkes annerledes enn at de mener at ledigheten allerede er for lav til å være forenlig med «akseptabel» prisstigning. Dette er et syn en ikke kan angripe veldig bombastisk. Særlig finanspolitikken vanskeliggjør nå stabil pris- og lønnsvekst. La meg likevel trekke frem noen momenter som kan trekke i litt optimistisk retning, av videre bærekraft i arbeidsmarkedssituasjonen.

a) «Sunnere» vekst

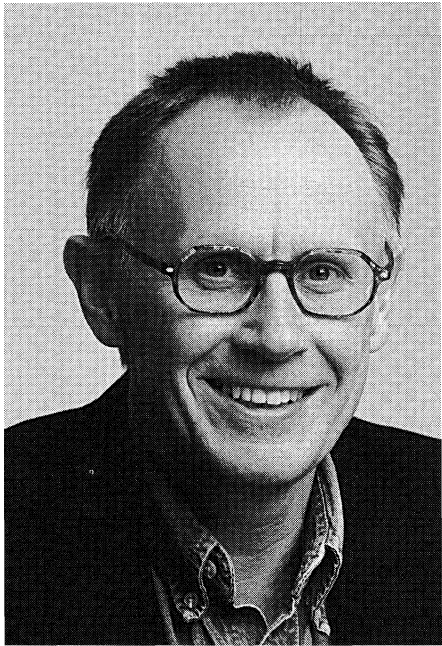
Et godt utgangspunkt må ligge i at sysselsettingsveksten har vært så bredt basert fram til nå. Den har ikkei samme grad som i tidligere oppganger vært konsentrert til deler av økonomien, slik det ekstremt var på midten av 1980-tallet, jfr. figur 3.

Figur 2.

Spredning i prisstigning og arbeidsledighet OECD-Europa. (Høyeste og laveste eksklusive Island, Luxemburg, Sveits, Tyrkia.

Kilde: OECD, Economic Outlook.

Stein Reegård,
Cand.oecon fra Universitetet i
Oslo 1976, er sjeføkonom i
Landsorganisasjonen i Norge, LO

Dette skulle i seg selv gi et bedre utgangspunkt og større bærekraft denne gang. Også på et «lavere» næringsnivå er balansen bedre. Det er kanskje ikke like åpenbart om vi går ned på delområdene i arbeidsmarkedet etter kvalifikasjoner og geografisk område.

b) Positivt bidrag fra utdanningsekspløsjonen?

Det er åpenbart at doseringen av utdanningskapasiteten har medvirket positivt så langt. Først gjennom å «skolere opp» folk i de dårlige tidene og gi en arbeidskrftreserve til det tidspunkt oppgangen kom. Spørsmålet er i hvilken grad det sterke utdanningsløftet vil virke positivt i arbeidsmarkedet framover. Hvor mye vil tilbudssideeffekten av at «alle» etter hvert får utdanning på et høyere nivå bety? Allerede i 1995 var andelen med bare grunnskole mer enn halvert fra 1970 og tendensen senere forsterket, jfr. figur 4.

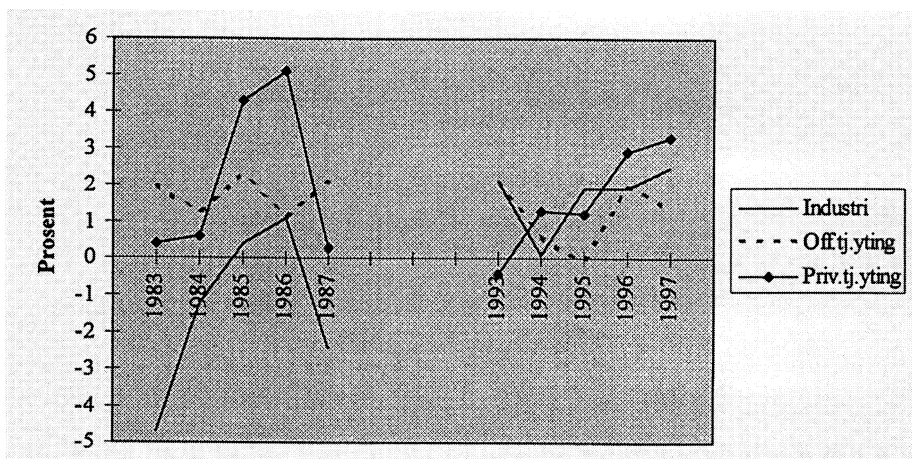
Gradvis vil også etter- og videreutdanningsreformen slå igjennom. Det vil på den ene side bidra til å redusere det totale arbeidstilbud. På den annen side vil det øke kompetansen og anvendeligheten av arbeidsstyrken. Hvorvidt nettovirkningen vil bidra positivt vil avhenge av hvordan den innføres i tid og hvordan den finasielt og på annen måte innpasses i økonomien.

c) Flere å hente blant innvandrere og eldre?

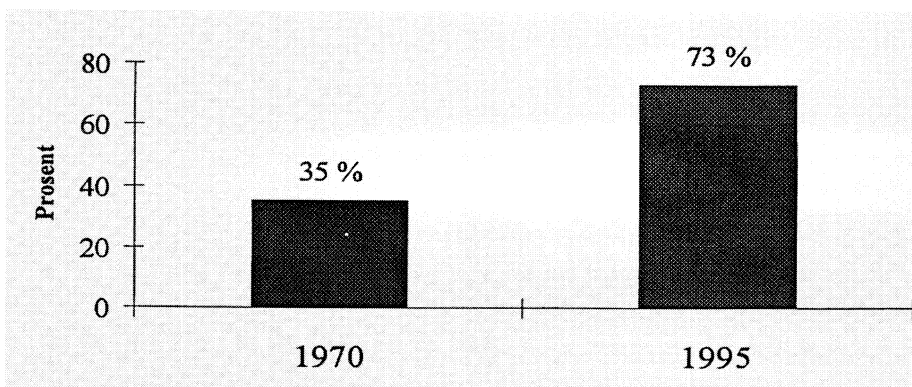
De fleste er blitt overrasket over fleksibiliteten i det norske arbeidsmarkedet når det gjelder å mobilisere økt yrkesdeltakelse som svar på veksten og den økte etterspørselen etter arbeidskraft. Spørsmålet er hvor mye mer det kan være å hente. Dette behandles av flere andre innlegg på konferansen. Etter mitt syn er det all grunn til å satse videre særlig overfor innvandrere med lav yrkesdeltakelse og de litt eldre i arbeidsmarkedet.

Vi har mobilisert bedre enn de fleste land (med en sysselsttingsfrekvens på over 70 blant menn 55-64 år mot godt under 50 % i EU) når det gjelder eldres sysselsetting. Men også hos oss sank sysselsettingsfrekvensen inntil nylig. De store forskjellene mellom land (hvor bl.a. Japan ligger langt høyere enn oss) illustrerer hvor mye dette kam bety for økonomien.

Figur 3. Sysselsetting i timeverk. Pst. endring.

Figur 4. Andel menn over 16 år med mer enn grunnskole.

Kilde: NOU 1997: 25

d) Har vi fått et mer nord-europeisk arbeidsmarked?

Et annet trekk en også kunne tenke gjør seg gjeldende er et mulig mer nord-europeisk preg på arbeidsmarkedet vårt. Vi har lenge hatt institutert et felles arbeidsmarked i Norden. Dette er videreutbygget gjennom EØS-avtalen. Vi har også sett hvordan a-etaten har engasjert seg for ak-

tivt å rekruttere fra nabolandene i sitt formidlingsarbeid. Ulikheten i konjunkturfase skulle også ha bidratt til større rekruttering utenfra, kanskje med varig skift oppover i nord-europeiseringen av arbeidsmarkedet.

Store utslag i statistikken har vi ikke fått enda. Siste registrerte femårs periode har gitt 4-5000 flere fra nor-Europa i arbeidstakerregisteret

(4. kvartal 1991- 4.kvartal 1996, SSB). Det er likevel ikke mye over 1987-nivået. Det som ikke fanges opp her er de svarte og grå tilsettingene og de som jobber på utleie og entrepriser f.eks. for svenske foretak. Her ligger en kilde til å undervurdere «innvandringen».

e) Hva med inntektsdannelsen?

Måten inntektsdannelsen foregår på er viktig for evnen til å kombinere lav ledighet og lav inflasjon på. Noen har forsøkt økonometrisk å teste mulige endringer i lønnsdannelsen de siste åra. Det er ingen dårlig attest til norsk politikk de siste åra at disse testene peker mot stabile relasjoner. Det i en tid der det åpenbart må ha vært negative skift i andre land og det heller ikke har skjedd institusjonelle endringer hos oss.

Det foreligger imidlertid flere forslag i retning av å gjøre vår lønnsdannelse mer samordnet. I dag oppstår lett konkurranse organisasjonene imellom på samme område. Stort innslag av dette vil virke ødeleggende på muligheten til samordning mellom ulike grupper og dermed lettere gi en «lønn- lønsspiral». Arbeidsrettsrådets forslag vil regulere denne prosessen og gi bidrag til mer samordnet forhandlingsprosess blant organisasjonene.

Det er uklart hvor mye som her vil skje. Mange har plutselig blitt så opp-tatt av prinsipper om å gi sterkere rettigheter til arbeidstakern. Det er fare for at en her av frykt for et sterkt LO svekker det som til nå åpenbart har vært et fortrinn for den økonomiske politikk og utvikling.

KAREN HELENE MIDELFART KNARVIK OG FRODE STEEN:

Den Maritime Klynge

Svar til Jostein Tvedts kommentar til undertegnedes artikkel i Sosialøkonomen i februar 1998

Spørsmålet om eksistensen av en «maritim klynge» springer primært ut av studien «Et konkurransedyktig Norge». I kapittel 14 i Reve, Grønhaug og Lensbergs bok med samme navn (1992) finner man følgende i konklusjonen om skipsfartsnæringen: «En svakhet er kanskje at den maritime sektor har vært relativt lukket og litt for mye seg selv nok. Følgelig har det også vært lite kunnskapsoverføring mellom norsk shipping og norsk industri.» Det burde da kanskje ikke komme som en overraskelse på næringens aktører at en økonometrisk studie nå bekrefter denne deskriptivt funderte konklusjonen. I sin kommentar til vårt arbeid argumenterer likevel Tvedt for at det finnes svakheter i vår metodiske og økonometriske modellering, og dermed også i vår konklusjon. Tvedt argumenterer for dette ved å gjennomgå en rekke deskriptive næringskarakteristika. Tvedt viser en overbevisende innsikt i selve næringen, men når det kommer til koblingen mellom næringskarakteristika og metodiske/ økonometriske problemstillinger blir ikke hans argumentasjon like overbevisende. Vi vil først diskutere noen punkt knyttet til vårt teoretiske modellfundament, og deretter gå gjennom den økonometriske analysen.

MODELLFUNDAMENT

Tvedt hevder at «[o]m en pekuniær effekt finnes, vil den trolig ikke kunne avdekkes som økt faktoravlønning, siden enhver ekstra avkastning relativt raskt utjevnes ved faktormobilitet. Knarvik og Steen har således

benyttet en modell for en lukket økonomi på en internasjonal frikonkurransenæring slik at modellen kan virke feilspesifisert.» Venstresidevariablen som benyttes i forbindelse med testing for pekuniære eksternaliteter er imidlertid *endring i samlet verdiskapning* (innen rederinæringen) og ikke *faktoravlønning*. Uansett om en ekstra avkastning blir reflektert gjennom økt faktoravlønning, eller på grunn av internasjonal faktormobilitet, reflekteres gjennom en økning i antall filippinske sjømenn i den norske rederinæringen, vil denne derfor fanges opp av modellen. Modellen som presenteres er med andre ord korrekt for testing av pekuniære effekter uavhengig av om en betrakter åpne eller lukkede økonomier.

Det påpekes videre av Tvedt at «[d]et er en rekke problemer knyttet til den empiriske modellen. Først og fremst er det svært stor avstand mellom generelle teorier for eksterne virkninger, ... og den modellen som her testes. Få, om noen, tidligere studier av skipsfartsklynger, inklusive «Et konkurransedyktig Norge»-prosjektet, har hevdet at det skal være noen ekstern virkning mellom innsatsfaktorbruken i rederinæringen og output fra de skipsindustrielle næringene, ...» Det finnes ikke veldig mange innfallsvinkler til teori for eksterne virkninger. Vi har, i likhet med mange før oss, tatt utgangspunkt i Scitovsky (1954). Ifølge Scitovsky innebærer eksistensen av teknologiske eksternaliteter at en bedrifts produksjon ikke bare er avhengig av egen faktor- og vareinnsats, men også av andres produksjon og/eller faktorrinnsats. Modellen vi presenterer

knyttes tett opp til det teoretiske rammeverket foreslått av Scitovsky. I vårt arbeid understreker vi imidlertid at vi i utgangspunktet hadde ønsket å benytte output fra rederinæringen, og ikke innsatsfaktorbruk som høyresidevariabel. På grunn av endogenitetsproblemer knyttet til den empiriske testingen av modellen, benytter vi imidlertid innsatsfaktorbruk som en «proxy» for output. Samme type modeller er forøvrig også blitt benyttet av en rekke internasjonale anerkjente økonomer i forbindelse med testing for eksterne virkninger (se for eksempel Caballero og Lyons (1990), (1992) og (1994); Basu og Fernald (1995)).

ØKONOMETRISK MODELLE- RING OG RESULTATER

Tvedt slår kategorisk fast at vi benytter et svakt datagrunnlag i våre analyser, og at dette trolig kunne ha vært forbedret med enkle midler. Til dette er det to ting å si. (i) Dette er de beste data om omsetning, sysselsetting, kapital og faktorbruk forøvrig, man har tilgjengelig per i dag. (ii) Det er *offentlig norsk statistikk* fra Statistisk Sentralbyrå, og er dermed kvalitetskontrollert av Norges mest profesjonelle dataleverandør. Men for ordens skyld; Tvedt er selvfølgelig velkommen til å benytte våre data og gjøre de forbedringer han finner formålstjenlig for en økonometrisk analyse av eksternaliteter.

Vi er nå i gang med en videreføring av prosjektet der vi samler inn mer dissaggregererte data direkte fra næringen. Tvedt slår uten videre fast at disse finnes, men vi må dessverre,

etter å ha brukt svært mye ressurser på å undersøke hva som faktisk finnes, slå fast at det er svært vanskelig og tidvis umulig å konstruere tilstrekkelig lange tidserier med den typen data Tvedt refererer til.

Tvedt bruker en del plass på å diskutere vår bruk av instrumentvariabler og endogenitetsproblemer. La oss begynne med å oppklare et teknisk poeng, instrumentvariabler blir i økonometriske modeller ikke benyttet «i tillegg til forklarende variabler», de brukes i en flerstegsestimering for å unngå endogenitetsproblemet som oppstår når forklarende variabler ikke er eksogene. Tvedt sier videre at «[u]t fra et grunnleggende økonometrisk perspektiv...», er fraktmærkedratene for tørrbolk og råoljetank ikke eksogene i en aggregert skipsfartsmodell. Her er vi uenige, selv de mest optimistiske kan vel ikke mene at Norges posisjon i dette markedet er så dominerende at en nasjonal norsk modell er å regne som en aggregert skipsfartsmodell for det internasjonale fraktmarkedet i tørrbolk og råoljetank? Tvedts poeng må innebære at disse ratene i det vesentlige var bestemt av norske redere, noe som vel er tvilsomt.

Det neste Tvedt problematiserer er betydningen av hvilken valuta variablene er målt i. Siden dette er en *norsk* studie basert på *norske* data er det kanskje ikke så overraskende at *norske kroner* er benyttet. Tvedt argumenterer imidlertid for at vi burde regnet om til USD. Dette ville slik vi ser det være svært betenkelig. Skift i

valutakurser, som åpenbart har betydning også for denne næringen, er jo representert implisitt i de norske tallene for verdistigning etc., og i tillegg har vi med valutakursen USD/NOK som eget instrument når modellene estimeres. En eventuell omregning ville dessuten vanskeliggjøre bruk av norske næringsspesifikke prisindekser. Vi er imidlertid enig i at betydningen av Yen kursen i denne næringen kan tale for at denne inkluderes som eget instrument, men da som valutakursen Yen/NOK.

Tvedt diskuterer også vår forståelse av de empiriske resultatene. Spesielt henviser han til at vår analyse finner spor av noe som kan innebære at det eksisterer skalafordeler i de skipsindustrielle bransjenes produksjon. Han understreker at dersom dette er tilfelle, og vi videre har at «skip bygd for norsk regning i større grad enn andre skip, benytter norsk utstyr», har vi her å gjøre med en pekuniær eksternalitet. Dette innebærer eksistensen av en mekanisme som sørger for at samarbeidet mellom norske utstyrsleverandører og rederier gir opphav til samvirkegevinster og klynger. Tvedt ser imidlertid ut til å ha oversett forfatterenes forbehold når det gjelder tolkningen av skalaelastisitetsparameteret. Det blir både i artikkelen og rapporten understreket at denne parameteren må tolkes varsomt: Da analysen er gjennomført ved hjelp av makro og ikke mikro data, kan tilsynelatende økende skala-utbytte like gjerne reflektere «entry» og «exit» av bedrifter som skala-

fordeler (se Klette (1994)). For at skalafordeler innen de skipsindustrielle bransjene skal kunne bidra til å skape en norsk maritim klynge er det videre en helt nødvendig forutsetning at «skip bygd for norsk regning i større grad enn andre skip, benytter norsk utstyr». Deskriptive studier har antydning at dette kan være tilfelle, det finnes imidlertid ikke, såvidt vi kjenner til, håndfast empirisk belegg for at en slik påstand ikke bare refererer til enkeltstående eksempler men at det gjelder generelt.

AVSLUTTENDE MERKNADER

Tvedt påpeker avslutningsvis at Dagens Næringsliv trekker konklusjoner med bakgrunn i vår analyse som «setter de næringspolitiske virkemidlene som er iverksatt overfor skipsfartsnæringen i et underlig lys». Videre bemerker han at «[d]et er nok ingen overdrivelse å regne med at antall leserne av Dagens Næringsliv (DN) lørdagsleder er større enn av Knarvik og Steens SNF-rapport.» Vi er ikke uenig i dette, men ser ikke at utsagn av denne typen har relevans for en vurdering av vårt arbeid. DN står fritt til å trekke alle de konklusjoner de måtte ønske. Dersom de kommer til sterkere og annerledes konklusjoner enn vi gjør selv, så gjør de selvfølgelig det for egen regning. Vi aksepterer ikke at Tvedt holder oss ansvarlig for oppslaget. Det vi imidlertid *tar ansvar for*, er at omtalte artikkel og rapport holder mål metodisk.

Kildesortering lønner seg

Norges Miljøvernforbund (NMF) reagerer sterkt på en artikkel i tidsskriftet Sosialøkonomen nr. 3, der Annegrete Bruvoll hevder at gjenvinning koster mer enn det smaker. Bruvoll trekker frem intensjonene i stortingsmelding nr. 44. Der legges det vekt på å hindre avfall i å oppstå (avfallsreduksjon), fremme ombruk, kildesortering og materialgjenvinning og sikre en miljømessig forsvarlig sluttbehandling av restavfallet (deponering og forbrenning). Prioritert i denne rekkefølgen. Bruvoll starter friskt med en påstand om at avfallsreduksjon er blitt nedprioritert til fordel for gjenvinning. Her trekker hun fram to gode miljøtiltak, avfallsreduksjon og gjenvinning, og setter dem mot hverandre. NMF arbeider for avfallsreduksjon, og mener regjeringens planlagte sluttdeponiavgift er for lav. At vi har en slik holdning til avfallsreduksjon forhindrer selvfølgelig ikke at vi ser de enorme fordelene kildesortering og materialgjenvinning har for miljøet. Videre utelukker ikke gjenvinning avfallsreduksjon, tvert imot.

Norges Miljøvernforbund har gjennom våre miljøbedrifter erfart at kildesortering lærer bedriftene hvor mye avfall de produserer. Dette har gitt bedriftene en høyere verdiforankring. Dessuten har det ført til at bedriftene har sett på sine innkjøpsrutiner, lagt om til mer ressursparende innkjøp, de har også nøye gått gjennom sitt restavfall og bestilt dette vekk. Dette har for alle medført at avfallsproduksjon er betraktelig redusert. I tillegg har forsøk fra disse bedriftene vist at kildesortering er direkte lønnsomt. De fleste kommer hurtig opp i en sorteringsprosent på over 80% og sparer da over 50% av avfallskost. Så godt som samtlige seriøse norske fyllplasser har i dag mottaksordninger som

premierer utsortert materiale. Det meste av dette finner veien inn i stadig nye bruksområder. Fyllplassene sparer plass, forurensninger fra blandet avfall og bedriftene får bedre kontroll i alle deler av bedriftens innkjøp/avfalls flyt.

I selve undersøkelsen baserer Bruvoll sine beregninger på tall fra amerikanske Tellus Institute fra 1991. Norges Miljøvernforbund mener at det er direkte useriøst å sammenligne dagens norske forhold med 8 -10 års gamle amerikanske forhold. Det er både historisk og i samfunnsform feil. Det er også urett mot USA og komme med gamle tall. I tillegg satser USA betydelig mindre på transport opp mot ledig logistikk enn Norge. Videre kan vi vanskelig forstå hvordan hun kan basere en vitenskapelig undersøkelse på så gammelt materiale i en bransje som er i stadig utvikling og som forandrer seg omtrent fra uke til uke. Avfallsbransjen blir mer og mer samtdsriktig, mens Annegrete Bruvoll forsvarer en fossil.

SFT har gjennomført et 3-årig prosjekt, «kildesortering i byområder og spredt bebyggelse». Formålet med prosjektet var å samle erfaringer om hvordan avfallsproblematikken kunne reduseres ved å utnytte kildesortering i stor skala som grunnlag for gjenvinning og miljømessig bedre avfallshåndtering. Prosjektet har involvert 8 områder i Norge, med geografisk spredning og – som navnet tilsier – både tettbygde og grisgrendte strøk. Rapporten konkluderer med at innsamlingskostnadene i samtlige områder ikke har økt vesentlig. Dette sees i sammenheng med at det samtidig er iverksatt tiltak for å rasjonalisere og effektivisere innsamlingen. Blandt annet har lav tømmeffrekvens og bruk av flerkammerbiler gitt mulighet for å samle inn flere fraksjoner. NMF kan

vanskelig se hvordan Annegrete Bruvoll kan sammenlikne dette med amerikanske data og statistikker. Her i Norge blir dette betraktet som et felles anliggende som dras igang som en «nasjonal dugnad». Vi har informasjons- og holdningskampanjer som når de aller fleste. Verden er helt annerledes for våre 4,3 millioner innbyggere, enn for USAs rundt 300 millioner.

De ulike materialselskapene som skal sørge for gjennomføring av de fastsatte mål for gjenvinning er ikke bare opptatt av å nå sine prosentvise mål. For å ta en av fraksjonene som Bruvoll angriper i sin artikkel, kan eksempler fra Plastretur illustrere dette bra. Plastretur har som mål å oppnå 80% gjenvinning innen utgangen av 1999. Fremfor å kaste seg ut i det og sette igang kildesortering over hele landet, har Plastretur valgt en strategi som gjør at brukerne av det innsamlede råvarene er på plass før innsamlingen starter. Det er viktig å forsikre seg om at dette blir kostnadseffektivt og miljømessig best. Man har vært opptatt av å finne avsetning for plasten her i Norge. Man må også huske på at transport av avfall til deponi eller forbrenning også er transport.

Annegrete Bruvoll nevner i sin artikkel at papir blir fraktet til utlandet, eller forbrent og deponert. Dette er barnesykdommer som en må regne med i innføringen av et nytt system. At resirkulert papir fraktes ut i verden og er blitt en del av internasjonal trading er bare et eksempel på at dette er blitt en vanlig handelsvare. Når det gjelder papir er dette problemet ute av verden når Norske Skog får igang sitt anlegg i Skogn. Bruvoll har rett nok ikke dette med i sine analyser, men resultatet vil uansett se annerledes ut når alle brikker faller på plass.

Norges Miljøvernforbund vil konkludere med at kildesortering og av-

fallsreduksjon går hånd i hånd. Både bedrifter og husholdninger ser hvor mye for eksempel emballasje utgjør av avfallet når de innfører kildesortering. Dermed blir de mer kritiske og selektive i sine innkjøp. Annegrete Bruvoll derimot, hevder at momentet med at kildesortering gjør folk mer miljøbevisste er meningsløst så lenge miljøet faktisk ikke blir bedre. Bruvoll konkluderer med at plast og pa-

pir bør forbrennes eller deponeres etter hennes analyser. Ikke et sted nevner hun at gjenvinning faktisk sparer miljøet for uttak av råvarer til nye produkter. Dette er jo et av hovedargumentene for kildesorteringen. Bruvolls bombastiske uttalelser tar utgangspunkt i forhistorien og ser ikke inn i hva som virkelig skjer i Norge på avfallssiden. De fleste store råvaretransportene går som returlo-

gistikk i båt/jernbane hvor resirkulerte råvarer har venteplass til ledig logistikk er tilstede, og utnytter derfor i stor grad eksisterende transport uten å skape ny.

Hvorledes forskere får midler til å forske på historiske usannheter er for meg en gåte men det skjer tydeligvis. Dersom Bruvoll skulle ha rett, tar hele verden ellers feil.

ANNEGRETE BRUVOLL, STATISTISK SENTRALBYRÅ:

Svar til Oddekalv

Det ser ut som Oddekalv oppfatter meg som motstander av eikvar form for gjenvinning. Min analyse begrenser seg til papir og plast, og eg konkluderer ikkje med at eitkvart nivå er ulønsamt, men at det finst grenser. Arbeidet mitt kan bli eit takknemleg påskot for gjenvinningsinteresser til å avfeie kritiske innvendingar, sidan studien delvis (men langt frå heilt, som Oddekalv ser ut til å tru) er basert på internasjonale data. Det er overraskande og sjølv sagt uheldig at vesentlege data på transport og miljøkostnader manglar, sett i lys av den sterke satsinga på materialgjenvinning. I min analyse har eg påpeika mangelen på dekkjande norske data. Eg har nytta data frå den internasjonale litteraturen, etter ei vurdering opp mot norske forhold. Å utelate kostnadene er neppe eit betre alternativ. Tal for økonomiske innsamlingskostnader, kommunale gjennomsnittskostnader og tal frå Plastindustriforbundet bekrefter godt samsvar med norske forhold. Dei seinare åra har det vore gjennomført vellukka tiltak mot utslepp frå forbrenning og deponering, noko som isolert sett har gjort materialgjenvinning mindre miljøvenleg i forhold til alternativa. Oddekalv hevdar at auken i kommunane sine innsamlingskostnader ikkje er vesentleg. Innsamlingssystema har blitt meir effektive og miljøutsleppa

mindre. Dette gjeld ikkje berre for gjenvinning, men også for sluttanndtering. Kan kjeldesorteringa rasjonaliserast, er det også ein vinst å hente i den tradisjonelle avfallsinnsamlinga. SFT-prosjektet som Oddekalv viser til og Marianne Jahre si doktorgrad frå BI påpeikar at desto fleire fraksjonar, desto større kostnader. Det er altså ikkje gitt at nyare norske tal går i den retninga Oddekalv håpar.

At kjeldesortering likevel løner seg for Miljøvernforbundet betyr ikkje at all materialgjenvinning er til det gode for samfunnet. Oddekalv treng ikkje innkalkulere miljøkostnadene ved vidaretransport og bearbeiding av avfallet i sine rekneskapar. Sidan vi har få materialgjenvinningsanlegg men over 300 anlegg for sluttanndtering, må den totale transporten nødvendigvis auke. Det er gode grunnar til å stille spørsmålsteikn ved miljøreknestykket når papir frå sør/austlandet skal transporterast til Skogn i staden for å bli nytta som energi i Oslo. Det er ikkje urimeleg å vente at innsamling og transport av avfall som skal sendast til materialgjenvinningsanlegg i desentrale strøk gjev 6-10 gongar større transportutslapp.

Det viktige er altså ikkje miljøkonsekvensane av gjenvinning aleine, men forholdet til alternativa forbrenning og deponering. Sjølv gjenvin-

ningsprosessane medfører miljøskader og økonomiske kostnader. Det er ikkje gitt at desse er så store at materialgjenvinning ikkje løner seg, men det er heller ikkje gitt at dei er neglisjerbare. Der ein nyttar offentlege middel og pålegg overfor kommunar og bedrifter, må ein kunne vente å finne dokumentasjon for at materialgjenvinning medfører minst netto-kostnader. Eit slikt grunnlag for den norske avfallspolitikken er så langt mangelfullt. Dersom målet er å sikre eit best muleg miljø for pengane, er det heilt nødvendig å setje opp total reknestykke over nytte og kostnader i dei enkelte tilfella.

Oddekalv hevdar at eg ikkje nemner sparte uttak av råvarer. Eg anbefaler Oddekalv å lese heile artikkelen og den lange drøftinga av relevansen av dette argumentet. Kort sagt er det ikkje gitt at papir må erstatte papir for å få den beste miljøeffekten. Ei lang rekkje studie viser at forbrenning gjev mindre totale miljøskader når papir erstattar fossile brensel i staden for nye papirråvarer. Vidare må ein vere meir nyansert i forhold til den gjentekne sanninga om redusert bruk av naturressursar som eit mål i seg sjølv. Sett i lys av skogstilveksten, distrikts- og næringspolitikken og energipolitikken, er det slett ikkje sikkert at det er ynskjeleg å redusere uttaket av skog og olje i Norge.

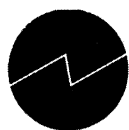
Gjenvinning er eit lite effektivt verkemiddel i forhold til dei måla ein ynskjer å nå; redusert materialbruk og miljøutslepp. Meiner ein råvarebruken er for høg og uttaket av tømmer, olje og bauxitt er for stort, og dermed prisane for låge, er ei korrigering av prisane og reduksjonar i subsidiane og produksjonsmåla mest effektivt. Ynskjer ein å redusere transporten, bør ein rette tiltaka direkte mot all transport generelt og ikkje mot uttak og import av råvarer spesielt, og med eit verkemiddel som faktisk aukar transporten av avfall. Og er utsleppa frå forbrenningsanlegg og deponi for høge, vil direkte verknader, som dei skjerpa krava som allereie er innførte, vere meir effektive enn tiltak for materialgjenvinning.

Det er positivt om NMFs kunnskapar får bedriftene til å redusere avfallsmengdene, men materialgjenvin-

ning i seg sjølv er neppe den mest effektive måten å informere bedriftene om mulege innsparingar. Det gode grunnar til å stille spørsmål ved argumentet om at kjeldesortering aukar folks miljøbevisstheit. Det er ei fare for at hushaldningane rettar ein for stor del av miljøinnsatsen mot avfallsproblema, som kanskje ikkje er så alvorlege likevel i den store samanhengen. Etter tiltaka mot sigevatn og forbrenningsgassar er utsleppa frå slutthandlinga marginale i forhold til totalutsleppa av dei aller fleste gasane, med unntak av metan og mulegens med unntak av dioksinar. Godt samvit kan gje oss eit alibi for å køyre bil og konsumere meir. Når avfallet likevel blir ivareteke på ein måte vi trur er utan miljøkostnader, er det fritt fram for å auke materialbruken. Det store spørsmålet er om fokus på avfall trekkjer merksemda vekk frå mil-

jøproblem som er langt større og der ein kan oppnå positive effektar til lågare kostnader enn i avfallspolitikken. Dette bør vere eit viktig spørsmål for miljøørsla og også for Miljøvernforbundet.

Det er underleg at Oddekalv kan tillate seg å avfeie eitkvart forskingsresultat som bakstreversk utan å kunne vise til faktiske analysar som støttar hans syn. Mine konklusjonar er verken eineståande eller spesielt oppsiktsvekkjande. Studien, i likskap med ei rekkje analysar frå andre forskarar som er refererte til i artikkelen og ein omfattande norsk studie publisert av SFT, viser at det er vanskeleg å vise til klare miljøvinstar ved materialgjenvinning. Vi er såleis ganske mange som har eit meir nyansert bilde på miljøpolitikken, så heilt aleine om å vere utstøtt frå Oddekalv sin verden er eg dog ikkje.

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Konsulentar/førstekonsulentar (kode 1212/1067)

I Statistisk sentralbyrå, Forskingsavdelinga er det ledige stillingar som konsulentar/førstekonsulentar (kode 1212/1067).

Arbeidsområda er forskning innanfor felte offentleg økonomi/skattar, makroøkonomi, likevektsmodellar, arbeidsmarknad, mikrosimulering, ressurs- og miljøøkonomi og mikroøkonometri.

Det krevst utdanning på hovudfagsnivå i økonomi, eventuelt i matematikk/statistikk/informatikk.

Stillingane opnar for gjennomføring av doktorgradsstudium på nærmare bestemte vilkår.

Kvinner vert oppfordra til å søkje.

Stillinga vert lønna i lønnssteg 31 – 48 etter kvalifikasjonar.

Nærmare opplysningar om stillingane kan ein få ved å vende seg til forskningssjef Ådne Cappelen, tlf. 22 86 48 08, eller forskningssjef Torstein Bye, tlf. 22 88 49 44.

Skriftleg søknad sendast til Statistisk sentralbyrå, Forskingsavdelinga, Kontor for administrasjon, Postboks 8131, Dep, 0033 Oslo. Merk søknaden FO 98/01.

Søknadsfrist 4. juni 1998.

STEINAR STRØM, SOSIALØKONOMISK INSTITUTT:

Kontantstøtten – svar til Thoresen og Løyland (TL)

1. TL mener at jeg har anvendt en betraktningsmåte som er lite oppklarende: «Å framstille dette (kontantstøtten, SS) som at en mot-tar støtte for ikke å bruke en tjeneste er etter vår mening en lite konstruktiv tilnærming». TL kan åpenbart ikke ha lest regjeringens forslag til kontantstøtte.

Forslaget var: Fra og med 1.1. 1999 (oppstart for 1 åringer i august 1998) vil de foreldre som sier nei til en statsstøttet barnehageplass få utbetalt statsstøtten.

Klarere kan en vel ikke få sagt at en skal få betalt for *ikke* å bruke en tjeneste.

2. TL gjør et poeng av at regjeringens forslag er realøkonomisk det samme som å utbetale statsstøtten til alle med barn i relevant alder (som et tillegg til barnetrygden), samt doble foreldrebetalingen i

barnehagene. Dette er ikke bare korrekt, men har vært et av mine egne hovedpoeng i den offentlige debatten jeg har deltatt i og i den artikkelen i Sosialøkonomen som TL angriper! At regjeringens forslag kan gis en slik tolkning betyr selvsagt ikke at regjeringen ikke har fremmet det forslag den faktisk har fremmet!

3. TL mener at jeg skulle ha holdt meg til den realøkonomiske tolkingen i pkt 2 og ikke nevnt pkt 1. Et hovedstridstema i den offentlige debatten har imidlertid vært å få regjeringen til å innrømme at regjeringens eget forslag til kontantstøtte kan tolkes som i pkt 2, dvs at alle med barn i relevant alder får utbetalt statsstøtten, statstøtten til barnehagene bortfaller, og at foreldrebetalingen fordobles.

TL mener at jeg skulle ha latt være å ta regjeringens forslag (pkt 1) bokstavelig og bare konsentrert meg om den realøkonomiske konsekvensen (pkt 2) av regjeringens forslag. TL har da mistet hovedpoenget i debatten, nemlig bestrebelsene for å få regjeringen til nettopp å vedstå seg den realøkonomiske tolkingen av forslaget om kontantstøtte. I skrivende stund (Torino, 17.4.98) har regjeringen fremdeles ikke vedgått at forslaget om kontantstøtten har denne realøkonomiske konsekvensen.

4. Forøvrig mener TL at jeg burde ha benyttet en bredere velferdsøkonomisk betraktningsmåte i en drøfting av ulike former for barnepass. Jeg har ikke noe i mot velferdsøkonomiske analyser, men all til sin tid.

Abonnement

Abonnement løper til oppsigelse foreligger

Oppsiktsvekkende argumentasjon for en ineffektiv norsk klimapolitikk

Kommentar til Michael Hoel

I lederartikkelen i Sosialøkonomen nr. 1/98 argumenterer redaktøren for å innføre en felles avgift for alle klimagasser og utslippskilder. I en kommentar i nr. 2/98 hevder vi at denne argumentasjonen er oppsiktsvekkende i lys av det omfattende utredningsarbeidet som viser at en avgift verken er mulig å innføre for alle gasser eller kilder, eller er kostnads- effektiv. Det oppsiktsvekkende ligger i første rekke i at lederen ikke har fått med seg at det er nødvendig med et bredt sett av virkemidler for å redusere klimagassutslippene, og at avgifter på CO₂ og eventuelle andre klimagasser bør differensieres for å unngå karbonlekkasjer.

Michael Hoel argumenterer i marsnummeret for at avgiften på CO₂ ikke bør differensieres. Han mener at lekkasjene fra de enkelte landenes politikk med unntak av de aller største landene ikke vil ha noen målbar effekt på klimautviklingen. Som et lite land bør vi derfor ikke tillegge våre lekkasjer noen vekt, i alle fall ikke dersom det koster Norge noe. Vi finner også denne argumentasjonen oppsiktsvekkende.

En rekke studier viser at tiltak i de landene som påtar seg forpliktelser gjennom Kyoto-avtalen vil føre til økte utslipp i landene utenfor avtaleområdet, se ECON (1997). Avhengig av valg av virkemiddel (avgifter skaper større lekkasjer enn andre virkemidler) og grad av harmonisering av virkemiddelbruken, vil lekkasjene variere. Felles karbonavgifter i OECD-

landene vil i følge ulike beregninger gjengitt i ECON (1997) gi lekkasjer i størrelsesorden 5-100% av den initiale utslippsreduksjonen i disse landene. Lekkasjeandelen er størst for karbonintensiv virksomhet.

Klimavirkningen av Norges samlede utslippsbegrensninger, ikke bare lekkasjene, er ubetydelige, ja selv virkningen av Kyoto-avtalen samlet (uten lekkasjer) er relativt ubetydelig. Avtalen er bare meningsfylt når den sees som et første skritt mot å redusere de globale utslippene av klimagasser. Målet med den internasjonale prosessen er først å få avtalen godtatt av i-landene, og på lengre sikt oppnå både en utvidelse til flere land og strammere forpliktelser for de landene som allerede er med. Betydelige utslippslekkasjer til land utenfor avtaleområdet vil gjøre det vanskeligere å få til en slik prosess.

Hoel omtaler en eventuell nedlegging og utflytting av betydelige deler av norsk prosessindustri som «kortsiktige omstillingskostnader». Vi er ikke sikre på om denne betegnelsen blir godtatt av folk flest, særlig hvis det kommer for en dag at kostnaden ikke gir noe bidrag til å begrense klimaeffekten.

Hoel peker på at avtalelandene i påvente av en bredere oppslutning om Kyoto-avtalen kan innføre en toll på CO₂-intensive produkter fra land som står utenfor avtalen. En slik toll vil svekke incentivene til industrien til å relokalisere til land utenfor avtaleområdet, og svekke gevinsten ved å

være gratis-passasjer ved ikke å slutte seg til avtalen. Problemet med forslaget er at det neppe er mulig å gjennomføre i praksis. Ingen land har vurdert bruk av toll som klimapolitisk virkemiddel. En import-toll vil være klart i strid med dagens WTO-regelverk, og bli sett på som konkurransevridende og proteksjonistisk. Dersom alle avtalelandene ila sin egen produksjon en CO₂-avgift tilsvarende tollsatsen, ville muligens innføringen av tollene kunne bli godkjent. Som nevnt i vår kommentar i Sosialøkonomen nr. 2/98 er det imidlertid ingen interesse for å innføre CO₂-avgifter for blant annet denne type produksjon i noen andre avtaleland.

Konklusjon: Virkemiddelbruken i oppfølgingen av Kyoto-avtalen bør bidra til å redusere de globale utslippene. Ensidig bruk av avgifter er ikke praktisk mulig overfor en del gasser og kilder. Like avgifter for CO₂ vil skape betydelige lekkasjer. Av disse årsakene er det av hensyn til kostnadseffektivitet og måloppnåelse nødvendig med en mer fleksibel virkemiddelpakke som inneholder flere virkemidler enn avgifter.

REFERANSE:

ECON (1997): *Avgiftenes rolle i klimapolitikken*. ECON-rapport 60/97, Oslo

Svar fra Michael Hoel

Hva som er oppsiktsvekkende eller ikke er neppe det mest fruktbare temaet å diskutere. Jeg vil derfor i stedet gå tilbake til mitt opprinnelige innlegg. Der var hovedpoengene følgende:

- Det vil koste Norge noe å oppfylle forpliktelsen Norge har fått i Kyoto-avtalen.
- Hvor store kostnadene blir avhenger av politikken vi velger for å oppfylle vår forpliktelse.
- Når det gjelder CO₂-utslippene, blir de langsiktige norske kostnader minimert ved å innføre en CO₂-avgift som er lik for alle ut-

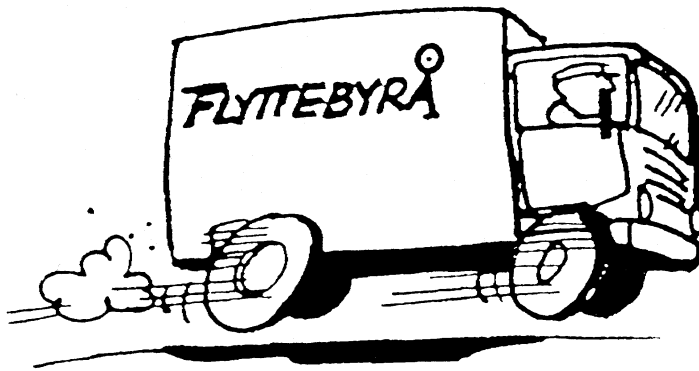
slippskilder. Dette gjelder selvsagt uavhengig av hva slags politikk andre land velger.

- Avvik fra like CO₂-avgifter vil gi Norge kostnader utover de minimerte kostnadene.
- Ulike utforminger av norsk politikk kan gi ulik virkning på CO₂-utslipp i land som ikke omfattes av Kyoto-avtalen. Forskjellene vil imidlertid være så små at de ikke vil gi noen målbar effekt på klimautviklingen.

De fem punktene over er neppe særlig kontroversielle. Det er heller ingenting i kommentaren til Roland og

Skjelvik som imøtegår disse punktene. Personlig synes jeg disse fem punktene er et sterkt argument for like CO₂-avgifter for alle. Argumenter for differensiering av CO₂-avgifter, eller kvoteordninger med tilsvarende effekt, må derfor begrunnes med momenter som ikke er inkludert i de fem punktene over. Muligens finnes det momenter av denne typen som er såpass tungtveiende at konklusjonen om like CO₂-avgifter bør modifiseres. Jeg har imidlertid fortsatt til gode å se noen overbevisende redegjørelse for slike momenter.

FLYTTET?

Vi vet ikke om våre abonnenter flytter mer enn andre, men det virker slik. Hver måned får vi tidsskrifter i retur fordi adressaten har flyttet. Spar oss for ekstra porto og deg selv for forsinkelsen. Meld flytting pr. telefon **22 41 32 90**, telefax **22 41 32 93** eller skriv til oss.

Sosialøkonomens Forening

Postboks 8872 Youngstorget
0028 OSLO

Navn: Ab.nr./medl.nr.

Ny adresse:

.....

JANNE IRENE EINAN:

Potensiale for handel mellom EU og Øst-Europa*

Janledning Europeisk Råd i København, juli 1993, besluttet stats- og regjeringssjefene i EU at de assosierte østeuropeiske landene kan innvilges medlemskap i den Europeiske Union når de er i stand til å oppfylle visse økonomiske og politiske betingelser.¹ Siden den tid har 10 øst-europeiske land formelt søkt om medlemskap i Unionen. EU har satt i gang forhandlinger med noen av landene.

1 INNLEDNING

En utvidelse av den Europeiske Union med over 100 millioner mennesker vil medføre betydelige endringer i handelsmønsteret i Europa. Målet for denne analysen er å estimere handelspotensialet mellom EU og 6 østeuropeiske land dersom disse var medlemmer av Unionen. Til dette formål benyttes en såkalt gravity-modell. Dette er en modell som ved hjelp av data for bruttonasjonalprodukt, befolkning og geografisk avstand forklarer den bilaterale handel mellom to land eller regioner. Siden 1988-89 har handelen mellom EU og Øst-Europa økt betydelig og resultatene i denne studien viser at det fortsatt er potensial for å øke handelen.

Arbeidet er organisert i 8 kapitler. I neste kapittel vises det til andre tilsvarende studier, her pekes det også på de viktigste forskjellene mellom disse studiene og denne. I kapittel 3 følger en kort oversikt over den faktiske utviklingen i handelen mellom EU og noen utvalgte østeuropeiske land. Deretter drøftes de nye handelspolitiske avtaler mellom EU og Øst-Europa. I kapittel 5 presenteres gravity-modellen, som deretter estimeres ved hjelp av empiriske data for EU og noen av EU's viktigste handelspartnere. Den estimerte modellen blir i kapittel 6 overført til handelen mellom EU og noen av reformstatene og vi får estimert handelspotensialet mellom landene i EU og Øst-Europa dersom de østeuropeiske landene var integrerte i handelen i Europa, i siste kapittel følger konklusjon.

2 TIDLIGERE STUDIER

Wang og Winters (1991) estimerer handelspotensialet for Øst-Europa hjelp av en gravity-modell estimert på data for markedsøkonomier (modellen beskrives i kapittel 5). Data for de østeuropeiske landene puttes deretter inn i modellen, og resultatene kan tolkes som det potensielle handelsmønster i verden gitt at de østeuropeiske landene var integrerte i verdenshandelen. Wang og Winters (1991) finner at den aktuelle handel gjennomsnittlig var under en fjerdedel av sitt potensial. Baldwin (1993) og (1994) benytter Wang og Winters estimerte modell til å

* Artikkelen bygger på min hovedoppgave i sosialøkonomi ved Universitetet i Oslo. Jeg vil gjerne takke professor Tore Thonstad for god hjelp.

¹ Betingelsene er relaterte til menneskerettigheter, politisk pluralisme, frie valg og liberalisering av økonomien, Nello (1992).

analysere potensialet for handel mellom EFTA-landene og Øst-Europa. Resultatene er i stor grad de samme som Wang og Winters.

Collins og Rodrik (1991) estimerer Øst-Europas handelspotensiale ved først å beregne total eksport, og deretter utlede spesifikke handelsandeler for hvert land. Også de kommer fram til at det er et stort potensiale for å utvide handel mellom EU og Øst-Europa.

Biessen (1991) og Van Bergeijk og Oldersma (1990) undersøker om sentralstyrt økonomi førte til vridning i Øst-Europas handel ved hjelp av gravity-modeller. Deres estimater indikerer at den bilaterale handel mellom Øst og Vest bare var hhv. en åttendedel og en sjettedel av hva modellen predikerer den ville ha vært dersom de østeuropeiske landene var like integrert i handelen som de vesteuropeiske.

3 UTVIKLING I ØST-EUROPAS HANDEL ETTER 1988-89

Sammenbruddet av Comecon har medført en dramatisk endring i den geografiske sammensetningen av handelen i Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen. Handel blant østeuropeiske land har avtatt, mens handelen mellom Øst-Europa og EU har økt. Tabell 3.1 og 3.2 viser utviklingen av EU-markedets andel av eksport og import for utvalgte land i perioden 1984-94. I 1991 var EU-landenes andel av total eksport fra de 6 landene over 30%. Betydningen av EU-markedet har tiltatt videre, og i 1994 var andelen for eksport over 60% for Polen og i underkant av 50% for Ungarn. For alle de 6 landene var over 40% av all utenlandshandel med EU.

4 LIBERALISERING AV HANDELEN MELLOM EU OG ØST-EUROPA

Inntil transformasjonsprosessens begynnelse var handelen mellom Øst-Europa og Vesten på et lavt nivå, og her var handelen med EU ikke noe unntak. Årsakene var i første rekke det politiske klima, mangel på hard valuta, og det syn mange hadde i Øst-Europa om at handel med Vesten var en trussel mot planøkonomien. Kombinasjonen av sentralt fastsatte priser og behovet for å tjene hard valuta medførte ofte at eksportvarer ble priset relativt lavt. I Vest fryktet man en strøm av billige produkter fra

Øst, og hadde derfor flere handelspolitiske virkemidler til rådighet, blant annet kvantitative reguleringer og antidumpingtiltak. Disse virkemidlene benyttes også i handelen med markedsøkonomier, men da i en annen grad og utforming. EU benyttet mer kvantitative restriksjoner i handelen med Øst-Europa enn med noen annen gruppe av land, og ifølge EU-kommisjonen var 3-5% av den faktiske handelen rammet av disse restriksjonene.⁴

Europa-avtalene

EU reagerte umiddelbart på sammenbruddet av Comecon ved å bedre markedsadgangen for østeuropeiske produkter. Det ble utarbeidet individuelle handels- og samarbeidsavtaler, samtidig som EU tok initiativ til et program for teknisk og finansiell hjelp (PHARE). Liberalisering av handelen mellom EU og Øst-Europa nådde sitt høydepunkt ved signering av Europa-avtaler med seks land i perioden 1991-93.⁵ Senere har de øvrige østeuropeiske land inngått tilsvarende avtaler. Europa-avtalene er assosiasjonsavtaler som inneholder bestemmelser om økonomisk, politisk og kulturelt samarbeide. Nødvendige betingelser for å inngå assosiasjonsavtaler, var konkrete skritt i retning av å innføre markedsøkonomi og demokrati. Videre er en fullstendig gjennomføring av avtalene knyttet eksplisitt til gjennomføring av politiske, økonomiske og rettslige reformer i de enkelte land. Avtalene danner basis for det langsiktige forhold mellom EU og de østeuropeiske landene, med etablering av et frihandelsområde i løpet av en 10 årsperiode som det endelige mål.

Hovedinnholdet i Europa-avtalene:

- *Fri bevegelse av varer og tjenester* som skal lede frem til et frihandelsområde. Det er satt opp tidsplaner for reduksjon av toll og kvoter, men siden Øst-Europa trenger mer tid for å kunne bli konkurransedyktige, vil nedbygging av handelshindringer skje asymmetrisk, hvor EU vil gå raskere frem. Innføring av nye skatter, tollsatser eller andre restriktive tiltak (inkludert subsidier) skal unngås.

² IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).

³ IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).

⁴ Nello (1992) s. 33. Eksakt prosentandel varierte mellom produkter og land.

⁵ De seks østeuropeiske landene er Bulgaria, Romania, Polen, Tsjekia, Slovakia og Ungarn.

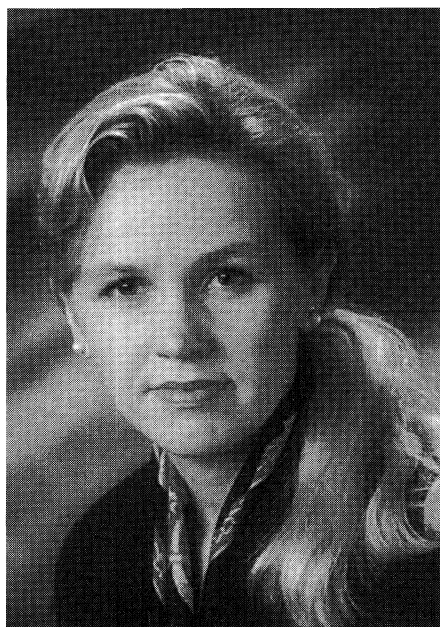
Tabell 3.1: EU-markedets andel av total eksport for utvalgte land.² (Alle tall i prosent av eksportlandets totale eksport)

	1984	1986	1988	1990	1992	1994
Bulgaria	21.6	20.8	17.6	28.8	42.2	45.6
Polen	23.4	21.3	30.3	46.8	57.9	62.7
Romania	26.1	22.6	27.1	31.5	32.1	46.0
Ungarn	14.5	17.3	22.5	35.4	49.3	48.9

Tabell 3.2: EU-markedets andel av total import for utvalgte land.³ (Alle tall i prosent av importlandets totale import).

	1984	1986	1988	1990	1992	1994
Bulgaria	33.1	35.1	31.2	46.7	32.5	41.3
Polen	18.1	19.3	27.6	43.8	52.3	57.2
Romania	11.6	9.8	6.2	19.6	37.5	44.5
Ungarn	20.1	22.5	25.2	36.8	42.2	42.8

- *Gradvis innføring av fri bevegelse for kapital og personer.* EU har imidlertid innført restriksjoner for å redusere arbeidskraftmigrasjon.
- *Tilnærming av de tidligere kommunistlandenes lovverk til EU's lovverk.*
- *Tettere økonomisk, vitenskapelig og teknisk samarbeide, inkludert kulturelt samarbeide og utveksling av informasjon.*
- *Støtte fra EU i form av finansiell og teknisk hjelp* til områder som miljøvern, transport, telekommunikasjon, jordbruk, energi, regional utvikling og informasjonssystemer.
- *Felles prosjekter* som skal forbedre infrastruktur, spesielt veier og jernbane.

Janne Irene Einan, Cand. oecon fra Universitetet i Oslo, 1996, og lic.rer. pol. fra Universitetet i Mannheim, 1997, er førstekonsulent i Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Sensitive sektorer

Det ligger imidlertid visse begrensninger i Europa-avtalene. Hensikten med avtalene var å fjerne alle restriksjoner på handel mellom EU og Øst-Europa i løpet av 10 år, men unntak gjelder varer som av EU blir definert som *sensitive* dvs. stål, tekstiler og kjemikalier. Her vil det ta lengre tid før toll og kvoter er fjernet helt. For jordbruksprodukter, som er utelatt fra Europa-avtalene, er det blitt gjort enkelte små innrømmelser når det gjelder kvotenes størrelse, men EU har ennå ikke forpliktet seg til å oppheve handelsbarrierene i denne sektoren.

De sensitive sektorene er viktige både for Øst-Europa og EU. I 1989 sysselsatte sektorene ca. 40% av den totale sysselsetting og skapte en tredel av value-added i industrien i Øst-Europa.⁶ I EU er sektorene viktigere i de fattigere regionene enn i EU som helhet. Selv om en betydelig andel av handelen er nettopp handel med sensitive produkter, er EU's import fra Øst-Europa som andel av EU's bruttoproduksjon mindre enn en prosent i nesten alle sektorer.⁷ Dvs. selv en relativt stor økning i handelen vil bare ha små effekter på EU's økonomi.⁸ Rollo og Smith (1993) analyserer effekter av økt eksport fra Øst-Europa, for å finne ut hvorfor EU viser så liten vilje til å åpne for handel i disse sektorene. De finner ingen rasjonell forklaring på EU's proteksjonisme og konkluderer med at den er et resultat av sterk lobbyvirksomhet, spesielt i jordbrukssektoren.

«Hub-and-spoke»-effekter

Europa-avtalene er av typen bilaterale avtaler, hvor en region (EU = hub-området) gis bedre tilgang til de andre regionene (de østeuropeiske landene = spokes) enn disse

gir hverandre. Det dreier seg altså om avtaler som kan medføre allokeringstap for de østeuropeiske landene ved at de taper på mangel på integrasjon seg i mellom.⁹ Generelt vil reduksjon av toll på import fra en handelspartner føre til at etterspørselen vris mot den favoriserte handelspartner, i dette tilfellet EU. Videre kan kostnader øke ved at «rules-of-origin»-prinsippet blir mer komplisert å kontrollere. Ved store forskjeller i tollsatser blir såkalt «bakdørsimport» spesielt lønnsomt og kan gi økte problemer med korrupsjon. Et annet problem er redusert konkurranse mellom de østeuropeiske produsenter. I de fleste bransjer gir firmaer i EU nok konkurranse, men i arbeidsintensive bransjer som tekstiler, klær og skotøy, er østeuropeisk konkurranse viktig for stimulering til økt produktivitet.

Studier av handelsdata viser imidlertid at negative hub-and-spoke-effekter foreløpig ikke har inntruffet. Eksisterende regionale avtaler som Europa-avtalene og frihandelsavtalene mellom EFTA og Øst-Europa, har bidratt til en dynamisk utvikling av handelen mellom Øst og Vest. Erfaringer så langt indikerer at de gjeldende avtaler har bidratt til å åpne de tidligere kommunistiske landene, intensivere handelsrelasjoner og diversifisere varestrukturen. Selv om det fortsatt eksisterer problemer, kan virkningen av forskjellige regionale avtaler vurderes som generelt positiv. Handel mellom de østeuropeiske landene utvikler seg riktignok mindre dynamisk enn handelen mellom Øst og Vest, men det skyldes trolig mangel på adekvat infrastruktur, utilstrekkelig finansiering og ulik framdrift i reformprosessen.

5 GRAVITY-MODELLEN

Forskjellige modeller er blitt brukt til å beskrive internasjonale handelsstrømmer. Vi velger å bruke en gravity-modell, som er en enkel empiriske modell. Modellens styrke ligger nettopp i dens enkelhet, den forklarer mye ved hjelp av få og lett tilgjengelige data. For en teoretisk begrunnelse av modellen vises det til Anderson (1979), Bergstrand (1985) og Helpman og Krugman (1985). Modellen består normalt av følgende ligning:

$$(5.1) \quad X_{ij} = BY_i^{\beta_1} N_i^{\beta_2} Y_j^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} \prod_k P_{kij}^{\gamma_k}$$

⁶ Rollo og Smith (1993).

⁷ EFTA (1992).

⁸ Rollo og Smith (1993).

⁹ Se f.eks Baldwin (1994).

hvor X_{ij} er verdien av handelsstrømmen fra land i til land j (kan måles som eksport eller import), B er en konstant, Y_i og Y_j er BNP i hhv. eksportlandet i og importlandet j, N_i og N_j er befolkning i land i og j, D_{ij} er den geografiske avstand mellom de to land og P_{ij} er dummy-variabler for handelspreferanser (f.eks. frihandelsoner) mellom landene i og j.

Land i's potensielle eksporttilbud avhenger av landets nasjonalprodukt og av forholdet mellom eksportproduksjon og total produksjon, som vi her vil definere som grad av åpenhet. Vi bruker befolkning som en tilnærming for et lands størrelse, og det er blitt vist av flere at befolkningens størrelse har en sterk negativ effekt på et lands grad av åpenhet.¹⁰ Dette kan forklares ved at større land har mer variert næringsstruktur og naturressursgrunnlag og dermed mindre behov for å handle med andre land. Videre har små land relativt små hjemmemarkeder og er mer avhengige av utenlandske markeder for sine varer.¹¹ Lignende argumenter gjelder for importens størrelse; høyere inntekt fører normalt til høyere etterspørsel, også etter importerte varer. Vi kan derfor gå ut fra at β_1 og β_3 er positive, og β_2 og β_4 er negative.¹² Den geografiske avstand mellom landene brukes som en tilnærming for transportkostnader.¹³

Estimering av modellens parametre

Modellens parametre blir estimert på data for EU-landene og noen av EU-landenes viktigste handelspartnere.¹⁴ Den estimerte modellen sier noe om hvordan EU-landenes handel er relatert til BNP og befolkning i eksport- og importlandet og den geografiske avstand mellom landene. Modellen ble estimert på data for året 1992. Handelsstrømmer og BNP er oppgitt i millioner US-dollar og er hentet fra hhv. IMF's Direction of International Trade and World Development Indicators. Befolkning (i millioner) er fra FN-publikasjonen Monthly Bulletin of Statistics. Avstand mellom landene er målt i kilometer mellom landenes hovedsteder og er hentet fra The Times Atlas and Encyclopedia of the Ocean (1989) og Gyldenbals store Bil- og Turistatlas (1987). En dummy-variabel ble lagt til for å fange opp effekten av medlemskap i EU. Følgende ligning ble estimert:

$$(5.2) \quad X_{ij} = BY_i^{\beta_1} N_i^{\beta_2} Y_j^{\beta_3} N_j^{\beta_4} D_{ij}^{\beta_5} EU_{ij}^{\beta_6}$$

Hvor EU_{ij} er en dummy-variabel for gjensidig medlemskap i EU. De øvrige variablene er definert tidligere i dette avsnittet. For å estimere parametrene med minste kvadraters metode transformeres ligningen over på logaritmisk form. Estimaten er gjengitt i tabell 5.1. Alle parametrene har forventet fortegn og er signifikant forskjellig fra 0 (t-verdier i parentes). Estimaten er elastisiteter.

Tabell 5.1: Estimerer for gravity-modellen.

B	Y_i	N_i	Y_j	N_j	D_{ij}	EU_{ij}
-10.24 (8.8)	0.94 (15.0)	-0.20 (2.9)	0.85 (13.5)	-0.16 (2.2)	-0.52 (10.4)	0.35 (3.0)

$R^2 = 0.78$

Antall observasjoner = 440

Alle variabler er logaritmer

Tallene i parentes er t-verdier

År: 1992

Det er nyttig å skrive om ligningen til total og per capita inntekt i de to landene:

$$(5.2) \quad x_{ij} = -10.24 + 0.74y_i + 0.20\left(\frac{y_i}{n_i}\right) + 0.69y_j + 0.16\left(\frac{y_j}{n_j}\right) - 0.52d_{ij} + 0.35eu_{ij}$$

hvor $x = \log X$, $y = \log Y$, $n = \log N$, $d = \log D$ og

$eu = \log EU$.

Her ser vi tydelig at handelen stiger med per capita og total inntekt, faller med avstand og stiger med gjensidig EU-medlemskap.

Sammenligning med tidligere studier

Denne studien har mye til felles med Wang og Winters (1991) og Baldwin (1993) og (1994). Felles for studiene er at man først forsøker å estimere hvordan et lands handelsmønster er relatert til visse karakteristika. Deretter antas det at de østeuropeiske landene vil passe inn i dette mønsteret når overgangen til markedsøkonomi er fullført. Den største forskjellen er at mens Wang og Winters (1991) forsøker å finne et mål for hvordan markedsøkonomier tilpasser sin handel, vil vi her forsøke å finne ut hvordan EU-landene tilpasser sin handel. Wang og Winters har majoriteten av markedsøkonomier i verden i sitt utvalg, mens vi begrenser oss til å ta med EU-landene og deres viktigste handelspartnere. I tillegg har vi med en dummyvariabel som skal fange opp effekten av EU-medlemskap på handelen mellom to land. Videre benyttes nyere data både ved estimering av modellen og handelspotensialet. De estimerte parameterverdiene blir noe forskjellige, men har samme fortegn.

¹⁰ BNP er ikke noe godt mål på landsstørrelse i denne sammenhengen fordi en ikke får skilt ut om BNP er stort fordi landet er stort eller fordi per capita inntekt er høy. Derfor tas befolkningens størrelse med som egen forklaringsfaktor.

¹¹ Se f.eks. Chenery og Syrquin (1975) og Balassa (1969).

¹² Noen har gått ut fra at befolkningens størrelse ikke har innvirkning, dvs $\beta_2 = \beta_4 = 0$. Se f.eks. Tinbergen (1962) eller Bergstrand (1985).

¹³ Det viktigste kunstige handelshinder er handelspolitikk, men problemer med tilgang på data gjør det vanskelig å estimere effekten av handelspolitiske virkemidler.

¹⁴ Utvalget består av EU-landene, Norge, Sverige, Finland, Østerrike, Sveits, USA, Canada, Japan, Australia, Singapore, Hong Kong, Indonesia, Malaysia, Saudi-Arabia og Israel.

Tabell 6.1: Øst-Europas eksport til EU, 1994. (Faktisk og potensiell).

	Bulgaria	Polen	Romania	Slovakia	Tsjekkia	Ungarn	Total
Faktisk ¹⁷	1 499	10 965	3 087	2 171	7 170	5 861	30 753
Potensiell ¹⁸	5 946	21 676	8 940	8 164	17 697	10 076	72 499
Utnyttelse	25%	50%	35%	26%	40%	58%	42%

(Millioner US-dollar).

¹⁷ IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).¹⁸ Egne estimater.**Tabell 6.2: Øst-Europas import fra EU, 1994. (Faktisk og potensiell).**

	Bulgaria	Polen	Romania	Slovakia	Tsjekkia	Ungarn	Total
Faktisk ¹⁹	2 114	12 345	2 877	2 278	8 645	7 893	31 136
Potensiell ²⁰	4 408	17 477	6 431	6 446	14 452	8 766	57 980
Utnyttelse	48%	70%	45%	35%	60%	90%	62%

(Millioner US-dollar).

¹⁹ IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).²⁰ Egne estimater.

6 ØST-EUROPAS HANDELSPOTENSIALE

Den estimerte modellen skal nå brukes til å anslå handelspotensialet mellom EU og 6 østeuropeiske land; Bulgaria, Polen, Romania, Slovakia, Tsjekkia og Ungarn. Vi går ut fra at parametrene i tabell 5.1 beskriver de viktigste faktorer som bestemmer EU-landenes handelsmønster og antar at disse parametrene også karakteriserer de østeuropeiske landenes handelsmønster. Ved å putte data for EU og de 6 østeuropeiske landene inn i den estimerte modellen, finner vi estimater for disse landenes handel med hverandre gitt at de tilpasser sin handel på samme måte som EU. I stedet for å se på et bestemt år i fremtiden, kan

vi spørre hva handelen mellom EU og Øst-Europa ville ha vært dersom de østeuropeiske landene for gitt BNP og befolkningsstørrelse hadde vært medlemmer av EU. Resultatene kan vi tolke som potensialet for handel mellom EU og Øst-Europa. Da man foreløpig har for lite data-grunnlag til å kunne gi pålitelige prognoser for BNP i Øst-Europa, ble data for et tidligere år benyttet.¹⁵ Estimater for BNP for 1994 er laget av CIA.¹⁶ Data for befolkning er fra FN's Monthly Bulletin of Statistics. Vi antar

¹⁵ IMF publiserer regelmessig slike prognoser i «World economic Outlook».¹⁶ CIA, The World Factbook 1995.**Tabell 6.3: Estimert mulig økning i eksport til Øst-Europa, 1994. (Potensiell-faktisk).**

	Frankrike	Tyskland	Italia	Storbritannia
Differanse i millioner US-dollar (potensiell-faktisk)	8 760	-2 894	5 280	8 020
Differanse som multiplum av faktisk handel	3.1	-0.2	0.95	3.1
Differanse i % av eksportlandenes totale eksport	3.7%	-0.7%	2.8%	3.9%

Tabell 6.4: Estimert mulig økning i import fra Øst-Europa, 1994. (Potensiell-faktisk).

	Frankrike	Tyskland	Italia	Storbritannia
Differanse i millioner US-dollar (potensiell-faktisk)	7 535	-4 019	4 815	6 849
Differanse som multiplum av faktisk handel	3.5	-0.2	1.2	3.3
Differanse i % av importlandenes totale import	3.3%	-1.1%	2.9%	3.0%

Tabell 6.5: De 6 østlandenes eksport til Øst-Europa, 1994 (faktisk og potensiell).

	Bulgaria	Polen	Romania	Slovakia	Tsjekkia	Ungarn	Total
Faktisk ²¹	115	840	392	2 120	3 206	638	7 311
Potensiell ²²	747	2 308	1 064	1 115	1 685	1 471	8 390
Utnyttelse	15.4%	36.4%	36.8%	190.1%	190.3%	43.4%	87.1%

(Millioner US-dollar).

²¹ IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).

²² Egne estimater.

Tabell 6.6: De 6 østlandenes import fra Øst-Europa, 1994 (faktisk og potensiell).

	Bulgaria	Polen	Romania	Slovakia	Tsjekkia	Ungarn	Total
Faktisk ²³	244	760	315	2 608	2 729	404	7 060
Potensiell ²⁴	783	2 178	1 100	1 171	1 665	1 493	8 390
Utnyttelse	31.2%	34.9%	28.6%	228.9%	163.9%	27.1%	84.2%

(Millioner US-dollar).

²³ IMF Direction of Trade Statistics Yearbook (1995).

²⁴ Egne estimater.

videre at alle landene er medlemmer av EU, dvs. dummyvariabelen antar en positiv verdi.

Tabell 6.1 og 6.2 gjengir de estimerte handelsstrømmene mellom EU og de seks østeuropeiske landene i undersøkelsen, i tillegg til den faktiske handel for samme år og faktisk handel i prosent av potensiell handel.

Tabell 6.1 og 6.2 viser at Øst-Europas faktiske handel med EU ligger langt under sitt potensiale. Gjennomsnittlig er den faktiske handel omtrent 40% av sitt potensiale for eksport og 58% for import, men det er store forskjeller mellom landene. Ungarn, som det mest åpne av landene, utnytter hele 90% av potensialet for import og 58% for eksport. Også Polen handler mye med EU-landene og utnytter hhv. 50% og 70% av handelspotensialet. Bulgaria og Slovakia eksporterer relativt lite til EU og utnytter bare 25% av sitt potensiale. Også på importsiden er det Bulgaria og Slovakia som har de laveste utnyttelsesandelene.

I tabell 6.3 og 6.4 framstilles resultatene for fire EU-land individuelt. Første linje i tabellene viser differansen mellom potensiell og faktisk handel i 1994. Andre linje viser hvor stor differansen er i forhold til den faktiske handel, mens tredje linje viser størrelsen på differansen i forhold til landenes totale eksport og import.

Vi ser at Tyskland har den relativt største handel med de østeuropeiske landene. Handelen mellom Tyskland og Øst-Europa er faktisk større enn det gravity-modellen predikerer skulle være tilfellet; det gjelder både for eksport og import. Den store handelen skyldes bl.a. at Tyskland allerede bevisst har utvidet sine interesseområder østover. I tillegg er etterspørsel særlig stor etter Tysklands tradisjonelt viktige eksportvarer som maskiner og biler. Tyskland er blitt Øst-Europas viktigste handelspartner og står for omtrent halvparten av EU's handel med disse landene.

Også Italia handler mye, men både eksport og import kan fortsatt dobles. Frankrike og Storbritannia har begge et handelspotensiale som både for eksport og import er mer enn tre ganger den faktiske handel. Begge landene har altså mye å hente ved å øke sin handel med Øst-Europa.

Intra-østeuropeisk handel

Hvis vi betrakter de 6 østeuropeiske landenes handel med hverandre, finner vi store forskjeller mhp. forholdet mellom den faktiske handel og det modellen predikerer. Resultatene er framstilt i tabell 6.5 og 6.6. Her skiller Tsjekkia og Slovakia seg ut med en faktisk handel som langt overstiger det estimerte handelspotensialet. Det som før delingen var intern handel mellom to regioner i et land, er nå blitt handel mellom to land. Dette er sannsynligvis forklaringen på den store handelen mellom disse to landene.

Ingen av de andre landene har en faktisk handel som overstiger den potensielle, hverken for eksport eller import. Dette er en interessant observasjon. Hvis vi sammenligner med resultatene til Wang og Winters (1991), så fant de at den faktiske handel innen Comecon oversteg det estimerte handelspotensialet. Som vist i kapittel 3 er den geografiske fordelingen av de østeuropeiske landenes eksport og import allerede blitt betydelig endret siden overgangsprosessens begynnelse. Handel med Vesten har dermed økt på bekostning av handel med andre østeuropeiske land.

Inntektsøkning i Øst

Beregningene tar ikke hensyn til at inntektene i Øst-Europa sannsynligvis vil øke som følge av overgang til nytt økonomisk system. Hvis liberaliseringen i Øst-Europa

medfører økning i landenes inntekter, vil vi få en tilsvarende økning i disse landenes potensielle handel.²⁵ Som det kommer frem av tabell 6.7, vil det imidlertid ta lang tid før de østeuropeiske landene kommer opp på EU's velferdsnivå selv om de vil vokse raskere enn EU-landene i den nærmeste framtid. Konvergens-scenariet forutsetter en årlig vekst på 4% i de østeuropeiske landene, mens EU antas å vokse med 2,5% per år inntil år 2001 og 1,25% inntil år 2010.

Tabell 6.7: Konvergens-scenarior.²⁶

	1995	2003	2005	2010
EU-15	100	100	100	100
Bulgaria	24	27	28	31
Polen	31	35	36	39
Romania	24	27	28	30
Slovakia	41	46	48	52
Tsjekkia	53	59	61	67
Ungarn	37	41	43	46

Det er imidlertid sannsynlig at noen av de østeuropeiske landene vil kunne ha en vekst på mer enn 4% i de nærmeste årene, bl.a. Slovakia. Flere faktorer, som f.eks. appresiering av real valutakurs og økt kjøpekraft vil kunne akselerere innhentingsprosessen.

7 KONKLUSJON

Overgang til nytt økonomisk system i Øst samtidig med at EU liberaliserte sin handel med Øst-Europa, har medført et enormt potensiale for å øke handelen mellom Øst og Vest. Vi har benyttet en gravity-modell til å beregne potensialet for handel mellom EU og 6 østeuropeiske land; Bulgaria, Polen, Romania, Slovakia, Tsjekkia og Ungarn, dersom disse landene blir medlemmer av EU. Handel mellom EU og Øst-Europa har ekspandert sterkt siden overgangsprosessen begynte, og resultatene her viser at det fortsatt er potensiale for økt handel. Handelspotensialet skyldes for det første at de systematiske handelsbarrierer som holdt handelen mellom Øst og Vest på et lavt nivå inntil 1989 mer eller mindre er tatt bort. I

tillegg vil handelen kunne øke som følge av inntektsøkning i Øst-Europa. Hvis vi i tillegg antar at liberaliseringen i Øst-Europa medfører økning i de østeuropeiske landenes inntekter, vil vi få en tilsvarende økning i disse landenes potensielle handel. Hvis de østeuropeiske landene hadde vært på samme inntektsnivå som de vesteuropeiske på det tidspunkt vi har valgt for prediksjonene, ville de estimerte handelsstrømmene vært mye større.

LITTERATUR:

- Anderson, J.E. (1979): «A Theoretical Foundation for the Gravity Equation,» *American Economic Review*, Vol. 69, 106-116.
- Balassa, B. (1969): «Country Size and Trade Patterns. Comment,» *American Economic Review*, Vol. 59, 201-204.
- Baldwin, R.E. (1993): «The Potential for Trade Between the Countries of EFTA and Central- and Eastern Europe,» EFTA Occasional Paper, No.42. Genève, Sveits: European Free Trade Association.
- Baldwin, R.E. (1994): *Towards an Integrated Europe*. CEPR.
- Bergstrand, J.H. (1985): «The Gravity Equation in International Trade – Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence,» *Review of Economics and Statistics*, Vol. 67, 474-481.
- Biessen, G. (1991): «Is the Impact of Central Planning on the Level of Foreign Trade Really Negative?,» *Journal of Comparative Economics*, 15, 22-44.
- Chenery, H.B. og Syrquin M. (1975): *Patterns of Development 1950-1975*, Oxford University Press.
- Collins, S. og Rodrik, D. (1991): *Eastern Europe and the Soviet Union*, Institute for International Economics, Washington D.C.
- Deutsche Morgan Grenfell (1997): *Focus Eastern Europe*, Deutsche Morgan Grenfell/Deutsche Bank Research.
- Helpman, E. og Krugman P. (1985): *Marked Structure and Foreign Trade*, Cambridge, M.A.: MIT Press.
- Nello, S.S. (1992): *The new Europe: Changing Economic Relations between East and West*. The University of Michigan Press.
- Rollo, J. og Smith A. (1993): «The Political Economy of Eastern European Trade with the European Community: Why so Sensitive?», *Economic Policy*, 16 139-181.
- Van Bergeijk, P. og Oldersma H. (1990): «Detente, Market-Oriented Reform and German Unification: Potential Consequences for the World Trade System,» *Kyklos*, Vol. 43, No. 4, 599-609.
- Wang, Z.K. og Winters A.L. (1991): «The Trading Potential of Eastern Europe,» *Journal of International Economic Integration*, Vol.7, No. 2, 1992.

²⁵ Baldwin (1993) og (1994) ser også på tilfellet med inntektsøkning i Øst.

²⁶ Per-capita BNP (PPP), EU=100. Kilde: Deutsche Morgan Grenfell (1997).

ÅDNE CAPPELEN OG INGVILD SVENDSEN:

Arbeidstilbudet – hvor mye er det å hente?

Yrkesprosenten i Norge er høy, både i et historisk og internasjonalt perspektiv.

De sysselsatte i Norge jobber imidlertid relativt få timer.

Mens yrkesprosenten for menn (25-54 år) er på linje med andre land, har yrkesprosenten for kvinner vært stigende gjennom flere år og er nå høy sammenliknet med andre land. I tillegg har det for kvinnene vært en utvikling i retning flere heltidsarbeidene og færre på kort deltid. Samtidig har utdanningsnivået blant kvinner økt. Til tross for at yrkesandelene avtar kraftig fra 50 års alderen og mot pensjonsalderen, ligger de også høyt for eldre arbeidstakere i en internasjonal sammenheng. Erfaringen fra Norge og andre land tilsier at konjunkturelle forhold bidrar sterkt til sykliske bevegelser i arbeidstilbudet. I årene framover anslås det at yrkesandelene fortsatt vil stige, men mer beskjedent enn den økningen vi har bak oss som i stor grad har vært av konjunkturrell karakter.

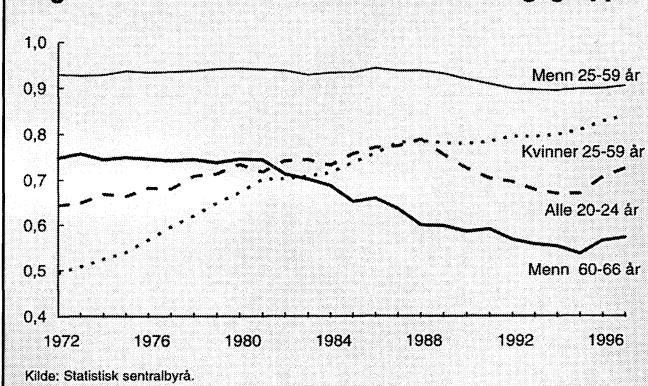
I 1997 nådde yrkesprosenten i Norge en foreløpig topp på 72,8 prosent. Bak dette tallet skjuler det seg store variasjoner i yrkesprosentene mellom kjønn og ulike aldersgrupper. Utviklingen i arbeidstilbudet i perioden framover vil dels avhenge av hvordan ulike kjønns- og aldersspesifikke yrkesprosenter utvikler seg, men også av veksten i yrkesbefolkningen og endringer i alderssammensetningen. Veksten i antall timeverk vil i tillegg avhenge av hvor mye den enkelte ønsker å jobbe. Også her er det store variasjoner mellom ulike grupper.

Arbeidsstyrken eller arbeidstilbudet målt i antall personer, består av sysselsatte og arbeidssøkere fra 16 til og med 74 år. Den viktigste kilden til kunnskap om arbeidsstyrkens sammensetning er Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse (AKU). Ifølge AKU regnes en person som sysselsatt så fremt det utføres inntektsgivende arbeid minst én time per uke og som arbeidsledig hvis de er helt uten inntektsgivende arbeid og har søkt arbeid aktivt siste fire ukene.

Yrkesbefolkningen er befolkningen i aldersgruppen 16-74 år, mens yrkesprosenten er andelen av alle personer fra 16 til og med 74 år, som deltar i arbeidsstyrken. Fra 1970 til 1997 økte yrkesbefolkningen fra 2,7 millioner til 3,2 millioner personer. Veksten var størst fram til midten av 1980-tallet, med årlige vekstrater på 0,6-0,8 prosent, men er siden blitt dempet. Årlig gjennomsnittlig vekstrate fra 1990 til 1997 var 0,3 prosent.

Fra starten av 1970-tallet og fram til høykonjunkturen midt på 1980-tallet, steg yrkesprosenten fra 62 til 72 prosent. Deretter sank yrkesprosenten noe, før den på nytt begynte å stige fra 1993. Foreløpige tall for 1997 gir en yrkesprosent på 72,8 prosent. Bak disse tallene skjuler det seg store variasjoner mellom ulike befolkningsgrupper (se figur 1).

Figur 1. Yrkesandeler for ulike befolkningsgrupper

Ser vi perioden 1972 til 1997 under ett er det kvinnene som har bidratt mest til veksten, godt hjulpet av personer 20 til 24 år. Kvinner i alderen 25 til 39 år har mer enn doblet sin yrkesprosent fra starten av 1970-tallet og fram til 1997 og er også den gruppen som har gitt det største vekstbidraget på 1990-tallet. På 1990-tallet har yrkesprosentene for ungdom falt samtidig som andelen under utdanning har steget. Utviklingen for den eldre delen av yrkesbefolkningen (60-74 år) har bidratt til å dempe veksten i yrkesprosenten. I gruppen 60-66 år skyldes nedgangen gjennom 1980-tallet økende uføreandeler. På 1990-tallet spiller økt førtidspensjonering en gradvis viktigere rolle.

Utviklingen i arbeidsmarkedet (se tabell 1) de siste par årene kjennetegnes av en kraftig vekst i etterspørselen etter arbeidskraft. En stor del av denne økte etterspørselen er møtt av et økt tilbud, samtidig som ledigheten er på vei nedover. Det økte tilbudet av arbeidskraft skyldes to forhold. For det første har den yrkesaktive befolkningen, definert som befolkningen fra 16 til 74 år, økt. Denne veksten har vært beskjeden de siste to årene, henholdsvis 6 000 og 8 000 personer, men bak dette tallet skjuler det seg en vridning i alderssammensetningen fra grupper med lave, mot grupper med høye yrkesprosjenter. I tillegg har vi hatt en klar vekst i yrkesprosjenten.

Tabell 1: Hovedtall fra arbeidsmarkedet. 1996 og 1997. 1000 personer.

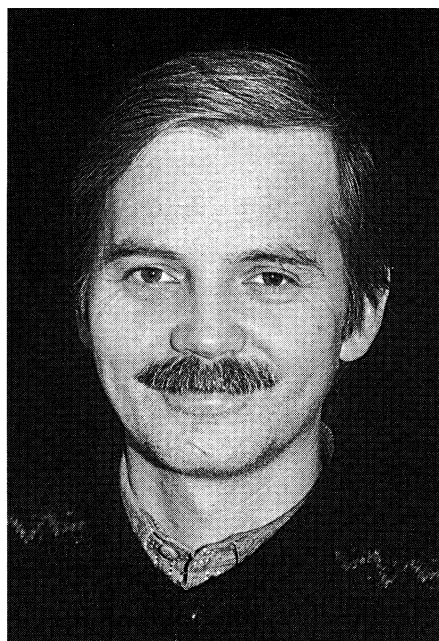
		Endring fra året før		
		Nivå 1997	1996	1997
Yrkesbefolkningen	- 16-74 år	3 154	6	8
	- 16-24 år	504	-14	-12
	- 25-54 år	1913	31	20
	- 55-74 år	736	-6	-1
Arbeidsstyrken ¹⁾		2 295	46	54
Antall sysselsatte		2 222	53	62
Yrkesprosjent		72,8	0,8	1,4
Antall ledige:				
- personer ¹⁾		94	-9	-15
- normalårsverk ²⁾		112	-10	-14
Ledighetsraten i % (AKU)		4,1	-0,5	-0,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå

1) Endringstall for 1996 er korrigert for brudd i serien på grunn av omlegging av AKU.

2) Arbeidstilbudet i antall timer tilbudt fra undersysselsatte og ledige omgjort til heltidsstillinger.

I 1997 oppga 85 000 sysselsatte, hvorav 3/4 var kvinner, at de ønsket å øke sitt arbeidstilbud i timer. Dette er

Ådne Cappelen, Cand. oecon fra Universitetet i Oslo 1976, er forskningssjef i Statistisk sentralbyrå

om lag dobbelt så mange som under forrige høykonjunktur (i 1988 var tallet 43 000 personer). I tillegg oppgir en del ledige at de ikke ønsker full stilling. Summen av det urealiserte arbeidstilbudet i antall timer tilbudt fra undersysselsatte og ledige omgjort til heltidsstillinger, var noe høyere enn antall ledige personer. De to ulike målene på ledighet har hatt et relativt likt forløp de to siste årene.

ARBEIDSTILBUD I OECD-LAND; STRUKTURER OG TRENDER

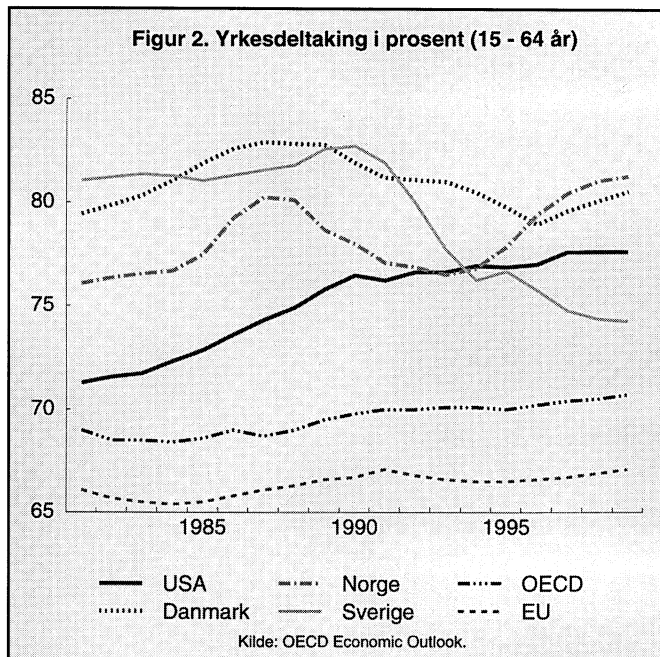
I Norge har yrkesprosjenten gjennomgående vist en stigende tendens de siste tiårene og er blitt høy i internasjonal sammenheng. I dette avsnittet stilles spørsmålene hvorvidt den positive trenden i yrkesprosjenten gjenfinnes i andre OECD-land og om nivå-

ene på yrkesprosjentene etter kjønn og alder avviker mye i Norge fra disse landene.

Det er vel kjent at de nordiske landene med unntak av Finland, har et høyt arbeidstilbud i internasjonal målestokk. Uten at vi her skal dvele mye ved lange historiske trender, er det imidlertid viktig å være klar over at selv om Norge nå har en høy yrkesdeltaking, var det motsatte tilfellet for tretti år siden. For kvinner var yrkesdeltakingen i Norge lav i internasjonal sammenheng i de første tiår etter andre verdenskrig, og det var først i løpet av 1970-tallet at yrkesdeltakingen i Norge kom opp på et relativt høyt nivå. I det følgende skal vi imidlertid konsentrere oss om den relativt nære fortid.

I OECD-området som helhet, har det siden 1980 vært en meget svak positiv trend i samlet yrkesdeltaking. I EU derimot, har det ikke vært noen slik trend og yrkesdeltakingen har praktisk talt vært helt konstant med en svak syklistisk bevegelse. Dette gjelder også for de store kontinentale EU-landene. Fordelt etter kjønn, er yrkesdeltakingen stigende for kvinner og synkende for menn i EU. Både i USA og Japan har det vært en klar trend i retning av økt yrkesdeltaking. I begge disse landene er det økt kvinnelig yrkesdeltaking som har bidratt til økningen, mens yrkesdeltakingen for menn har vært ganske konstant. I våre naboland Sverige og Danmark har det heller ikke vært noen positiv trend i yrkesdeltakingen, men disse landene kom tidlig opp på et høyt nivå og har altså stort sett blitt liggende på dette nivået. Utviklingen i Sverige på 1990-tallet er sterkt preget av økningen i arbeidsløsheten noe som har bidratt til en kraftig nedgang i yrkesprosjentene der. Det er lite trolig at dette representerer en ny trendmessig utvikling, og er nok snarere følge av at folk har trukket seg midlertidig ut av arbeidsstyrken p.g.a. manglende jobbmuligheter og at de vil vende til-

bake hvis etterspørselen øker igjen, slik vi har sett i Norge siden 1993.

Når det gjelder strukturen på yrkesdeltakingen i Norge, er ikke yrkesdeltakingen for menn spesielt høy, kanskje med unntak av for eldre menn. Norge har derimot høy yrkesdeltaking blant kvinner. I tabell 2 vises yrkesprosjenter for menn og kvinner etter alder i noen OECD-land.

Tabell 2: Yrkesdeltaking i prosent etter alder og kjønn i noen OECD-land i 1996

	Menn			Kvinner		
	15-24	25-54	55-64	15-24	25-54	55-64
Norge	62,0	92,1	73,2	57,3	81,7	59,2
Danmark	76,6	92,8	62,1	70,8	82,1	39,5
Sverige	48,9	90,0	72,2	46,7	85,8	65,0
Island	60,3	96,0	92,6	60,1	86,8	80,4
USA	68,8	91,8	67,0	62,2	76,1	49,6
EU	51,5	92,4	51,5	44,4	69,3	27,3

Kilde: OECD, Employment Outlook, July 1997, tabell C, s. 166-174.

For menn i alderen 25-54 år er det liten variasjon internasjonalt i yrkesdeltakingen. For kvinner i tilsvarende aldersgruppe er variasjonene langt større, og særlig ser vi at de kontinentale EU-landene har lave yrkesprosjenter. Fortsatt har Norge litt lavere yrkesdeltaking for kvinner enn de fleste andre nordiske land. Som nevnt over, var yrkesprosjentene i Sverige vesentlig høyere rundt 1990 enn i dag. I forhold til det nivået på yrkesprosjenten for kvinner som Sverige lå på for knapt ti år siden, har Norge langt igjen. For de yngste aldersgruppene skiller ikke Norge seg ut med spesielt høye yrkesprosjenter. Det er derimot tilfellet for eldre arbeidstakere noe som kan skyldes at vi har relativt høye formelle aldersgrenser selv om

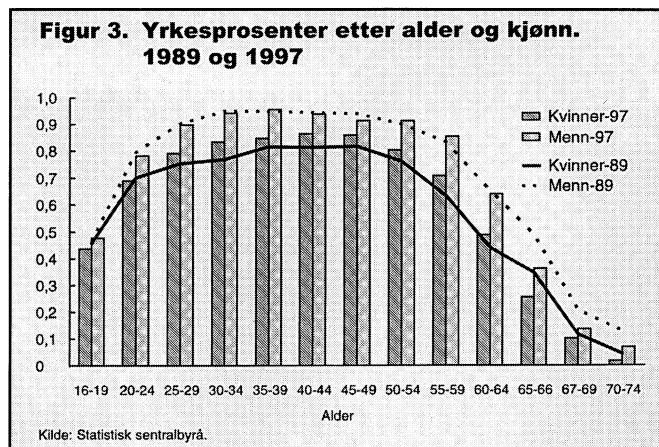
de reelle grensene er langt lavere. Det er ellers bemerkelsesverdig hvor lav yrkesdeltakingen er i EU med unntak av for menn 25-54 år. Dette henger delvis sammen med den generelt høye arbeidsløsheten i EU som også har vart i lang tid. Island skiller seg ut fra alle land med en uvanlig høy yrkesdeltaking blant eldre arbeidstakere.

Ser en nærmere på variasjonen i yrkesdeltaking etter kjønn og alder, er det for det første små forskjeller i yrkesdeltaking mellom menn og kvinner med høy utdanning. Det er primært for kvinner med liten utdanning at yrkesdeltakingen er lav i forhold til menn. Dette er et trekk som går igjen i alle OECD-land. Selv i et land som Tyrkia som har meget lav samlet yrkesdeltaking blant kvinner, er yrkesdeltakingen nesten like høy som i Norge for kvinner med høy utdanning. De bakgrunnsfaktorene som bidrar til at kvinner kan velge høy utdanning, er følgende ganske styrende for senere yrkesdeltaking i mange land. Imidlertid er disse forskjellene ikke så store i de rike OECD-landene, og særlig i Sverige har utdanning tilsynelatende betydd relativt lite for graden av yrkesdeltaking for både menn og kvinner ettersom nesten alle var yrkesaktive uansett utdanningsnivå, før ledigheten begynte å øke etter 1990.

Et viktig kjennetegn ved arbeidslivet i Norge er at de sysselsatte arbeider gjennomsnittlig relativt få timer. Dette er også tilfellet i Sverige om enn i mindre grad enn tidligere. I USA arbeider hver sysselsatt om lag 1950 timer i året mot bare vel 1400 i Norge. Det er imidlertid ingen enkel (og negativ) sammenheng mellom nivået på yrkesdeltakingen og antall timer arbeidet av sysselsatte. I land som Tyskland (vest) som har relativt lav yrkesdeltaking som andre EU-land, er også gjennomsnittlig arbeidstid blant de sysselsatte lav (om lag 1550 timer per år). Selv om Norge altså har høy yrkesdeltaking eller arbeidstilbud i antall personer, tilbys det likevel ikke spesielt mye arbeidskraft i form av timer her i landet.

STRUKTURER I DET NORSKE ARBEIDSMARKEDET. 1989 OG 1997

Utviklingen i samlet arbeidstilbud avhenger både av individuell adferd og av den demografiske utviklingen. Etter-

om yrkesprosenter og ønsket stillingsandel varierer både med hensyn på kjønn og alder, vil sammensetningen av yrkesbefolkningen spille en rolle. Forskjeller i arbeidstilbudet for personer med ulike alder skyldes både at de er i ulike faser i sitt livsløp og at de tilhører ulike alderskohorter. Kohorteffekten gir opphav til ulikheter i arbeidstilbudet over tid for en gitt sammensetning av yrkesbefolkningen med hensyn på kjønn og alder. I tillegg har vi periodeeffekter, som vil prege alle kohorter som har opplevd spesielle perioder, som for eksempel perioder med høy ledighet.

Kjønns- og aldersspesifikke yrkesprosenter for 1989 og 1997 er gitt i figur 3. Livsløpseffekten avspeiler seg for begge kjønnene med yrkesandeler som stiger fram mot midten av 20-årsalderen, for deretter å ligge på et stabilt, høyt nivå, før de begynner å avta med alderen fra midten av 50-årsalderen. Kvinner har lavere yrkesaktivitet enn menn uansett alder, men på flere alderstrinn er forskjellene relativt små, særlig for 40-åringene. For de eldste gruppene (65 år og eldre), uansett kjønn, var yrkesprosentene i 1997 lavere enn i 1989. Holder vi den uføre befolkningen utenfor, sank yrkesprosenten for menn 60-66 år med om lag 10 prosentpoeng i denne perioden. Menns yrkesprosenter er nær uendret for øvrige aldersgrupper fra 1989 til 1997. For kvinner i alderen 25 til 60 år har det imidlertid skjedd en utvikling i retning høyere yrkesprosenter, en typisk kohorteffekt. Forskjellen i yrkesprosenter mellom kvinner og menn har således blitt redusert.

Yrkesprosentene gir oss informasjon om hvor stor andel av en gitt befolkning som arbeider eller ønsker å arbeide minimum én time. For de fleste formål er vi imid-

Ingvald Svendsen, Dr. polit. fra Universitetet i Oslo 1996, er forsker i Statistisk sentralbyrå

lertid interessert i hvor mye folk jobber eller ønsker å jobbe. Her er det fortsatt store forskjeller mellom kvinner og menn. AKU gir informasjon om hvorvidt personer som oppgir å være sysselsatte, jobber heltid, lang eller kort deltid. For voksne menn mellom 25 og 60 år, er heltid (37 timer og mer pr. uke) den vanligste tilpasningen og andelen på fulltid er også høy for de noe yngre og noe eldre mennene. For kvinner er bildet annerledes og det er her den viktigste forskjellen mellom kvinner og menns yrkesdeltaking ligger etterhvert som kvinners yrkesprosent nærmer seg mennenes. For store deler av kvinnene ligger andelen som jobber heltid i overkant av 50 prosent. Blant de som jobber deltid, er det i tillegg en relativt stor andel som jobber kort deltid (1-19 timer pr. uke). Bildet har

imidlertid endret seg noe fra 1989 til 1997. Figur 4 viser fordelingen på heltid, lang og kort deltid for ulike aldersgrupper i 1989 og 1997 (for hver aldersgruppe viser søylen til venstre (høyre) fordelingen i 1989 (1997)). For kvinner i alderen 25 til 59 år, har andelen som jobber heltid økt, samtidig som andelen på kort deltid er redusert. I tillegg til at en større andel voksne kvinner er yrkesaktive, jobber de i tillegg også mer enn før.

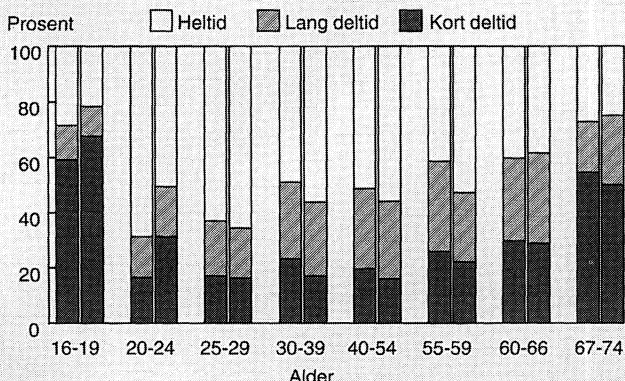
For de helt unge er utdanning den viktigste hovedaktiviteten. I 1997 oppga 83 prosent av ungdom 16-19 år utdanning som sin hovedsakelige virksomhet. Av disse hadde 30 prosent igjen en deltidsjobb. 14 prosent oppga yrkesaktivitet som hovedaktivitet. Utdanning er en viktig aktivitet også for 20-24-åringene med henholdsvis 41 prosent for kvinner og 29 prosent for menn i 1997. Andelen har økt for både kvinner og menn fra 1989 til 1997, men det er interessant å merke seg at i tillegg til at utdanningsandelen er høyest for kvinner, har også økningen fra 1989 til 1997 vært størst for disse (14 prosentpoeng for kvinner mot 6 for menn). En del av dem som oppgir utdanning eller annet som sin hovedaktivitet, vil også være sysselsatte. Dette gjaldt hele 40 prosent av kvinnene som hadde utdanning som sin hovedaktivitet i 1997, mens tilsvarende andel for mennene var 30 prosent.

ELEMENTER FRA ARBEIDSTILBUDSTEORIEN

I følge den enkle, statiske arbeidstilbudsteorien¹ vil en person på et gitt tidspunkt maksimere sin nytte av konsum og fritid, gitt budsjettbetingelsen og en grense for hvor mye tid som maksimalt kan brukes på inntektsgi-

¹ For en oversikt over ulike arbeidstilbudsteorier viser vi til Killingsworth (1983), Pencavel (1986) og Killingsworth and Heckman (1986).

Figur 4. Andel sysselsatte kvinner etter alder på heltid, lang og kort deltid. 1989 og 1997¹

¹ Venstre (høyre) søyle viser fordelingen i 1989 (1997).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

vende arbeid. Budsjettbetingelsen begrenser verdien av konsumet til summen av arbeidsfri inntekt og disponibel lønnsinntekt. Den disponible lønnsinntekten avhenger av antall timer jobbet, timelønnen og skatt på arbeid. Den arbeidsfrie inntekten kan blant annet avhenge av ektefelle eller foreldres inntekt, offentlige overføringer og stønader som barnetrygd, kontantstøtte, alders- og uførepensjon, bidrag til aleneforeldre, og netto avkastning av egen formue. En optimal, indre tilpasning innebærer at forholdet mellom grensenytten av henholdsvis fritid og konsum er lik realdisponibel timelønn. Dette forholdet er aktørens skyggepris på fritid og avhenger av total disponibel tid, lønn, skatt, antall timer jobbet, arbeidsfri inntekt og pris på konsum, i tillegg til nyttestrukturen.

Men som kjent, indre løsning er ikke alltid tilfelle. En del personer vil ønske å jobbe mer enn det maksimalt tillatte, mens andre vil ende i den motsatte hjørneløsningen og ikke jobbe i det hele tatt. For enkelte som ønsker å jobbe noe, kan restriksjoner på mulige stillingsandeler gjøre det mer optimalt ikke å jobbe, mens for andre er hjørneløsningen det optimale. Den laveste realdisponible timelønnen aktøren vil velge å tilby sin arbeidskraft til, kalles reservasjonslønnen. I den enkle teorien avhenger denne av aktørens nyttestruktur og realverdien av arbeidsfri inntekt.

En økning i den arbeidsfrie inntekten gir en inntektseffekt som trekker i retning av et ønske om å jobbe færre timer for de som er i arbeid. Inntektseffekten kan videre føre til at reservasjonslønna for enkelte aktører stiger til over det realdisponible timelønnsnivået. Disse aktørene vil trekke seg ut av arbeidsmarkedet. For aktører som i utgangspunktet ikke tilbyr arbeid, har en økning i den arbeidsfrie inntekten ingen effekt. En økning i realdisponibel timelønn (via økt timelønn, redusert skatt eller redusert konsumpris) gir opphav til både en inntektseffekt og en substitusjonseffekt som trekker i hver sin retning med hensyn på arbeidstilbudet. Aktøren vil ønske å bruke mer penger på konsum, men det er usikkert om han vil ønske å jobbe mer eller mindre. Reservasjonslønna vil være upåvirket av realdisponibel timelønn. Imidlertid vil lønnsøkningen føre til at enkelte står overfor en realdisponibel timelønn som overstiger deres reservasjonslønn. Disse vil nå tilby sin arbeidskraft.

Vi kan foreløpig konkludere med at økt arbeidsfri inntekt fører til redusert arbeidstilbud, både i form av antall personer og i form av antall timer. En økning i realdisponibel timelønn har en usikker effekt på antall timeverk som tilbys, men vil gi en økning i antall yrkesaktive personer.

Når en person velger ikke å jobbe, kan det både skyldes en høy verdsetting av fritid i forhold til konsum, høy arbeidsfri inntekt eller at personen står overfor en lav potensiell realdisponibel markedslønn. Den lave yrkesaktiviteten blant norske kvinner på 1960-tallet (spesielt gifte kvinner) har vært forklart ved alle disse forholdene; lave kvinnelønner, høy verdi av alternativ anvendelse av tid i hjemmet, et skattesystem som tidligere ga høy marginalsatt på kvin-

ners inntekt, samt at mannens inntekt kunne ses på som del av den arbeidsfrie inntekten for gifte kvinner.

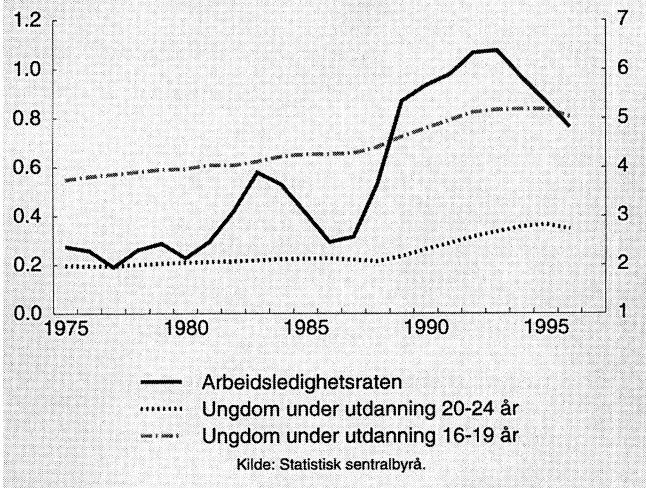
Den enkle modellen vi har skissert over har åpenbare svakheter, og i litteraturen er den utviklet i ulike retninger. Viktigst er utvidelser som tar hensyn til hvordan arbeidstilbudet påvirkes av ikke-lineære budsjettbetingelser som følge av for eksempel kompliserte skattesystemer, av at man er del av en familie, og modeller som studerer aktørens tilpasning over livsløpet med hensyn på utdanning, barn, arbeidstilbud og pensjoneringstidspunkt.

Vi skal ikke gå inn på disse modellen i detalj, men kun nevne noen hovedlinjer. Når man vurderer tilpasningen over livsløpet, er det vanlig å ta utgangspunkt i et individ som maksimerer neddiskontert nytte av fritid og konsum gjennom hele livet begrenset av nåverdien av initial formue og inntektsstrømmen. Avveiningen mellom fritid og konsum kan variere over livet. Utdanning har ulike implikasjoner innenfor dette rammeverket. For det første vil det å ta utdanning implisere en kostnad i form av tapt lønnsinntekt og eventuelt opptak av lån. Kostnadene reduseres i den grad det finnes ulike former for utdanningsstøtte. Øker perioden det forventes at ungdom skal forsørges av foreldre, eller offentlige støtteordninger bedres, trekker de isolert i retning økte utdanningshyppigheter og lavere arbeidstilbud hos ungdom. Mer generøse støtteordninger bidrar trolig også til å redusere andelen under utdanning som er deltidssysselsatt.

Reform 94, med rett til 3-årig videregående utdanning, avspeiler og eventuelt forsterker en holdningsendring i samfunnet i forhold til minimumslengden på skolegang og trolig også hvor lenge det forventes at ungdom forsørges av foreldre, og bidrar til redusert arbeidstilbud blant ungdom 16-19 år.

Utdanning kan også framstå som en alternativ kilde til forsørgelse, i den grad man kvalifiseres for utdanningsstøtte. Dette framstår som spesielt aktuelt i perioder med høy ledighet. I tillegg vil alternativverdien av tid brukt til utdanning være lav for arbeidsledige personer, og da spesielt for ungdom som ofte ikke er berettiget til ledighetstrygd. Perioder med høy ledighet kan også ha en annen og mer langsiktig effekt på utdanningstilbøyeligheter. På lengre sikt vil lengden på og type utdanning påvirke mulighetene i arbeidsmarkedet, både i form av jobbmuligheter og avlønning. Denne motivasjonen kan bli sterkere i, og rett etter, perioder med høy ledighet. I Norge har vi således sett en kraftig økning i andelen av ungdomskullene som er under utdanning fra 1988 og fram til 1995 (se figur 5). For gruppen 20-24 år økte denne andelen med over 13 prosentpoeng fra et utgangspunkt på om lag 22 prosent. Som tidligere nevnt, har økningen i utdanningsstilbøyelighet de siste årene vært størst for kvinner. Mange kvinner taper ansiennitet og erfaring i småbarnsperioden på grunn av permisjoner og deltidstillinger. Unge kvinner kan derfor oppleve den sikkerheten som utdanning gir i forhold til arbeidsmarkedet som viktigere enn hva unge menn gjør. Denne effekten må veies mot reduksjonen i lengden på yrkeskarriere utdanning innebærer.

Figur 5. Arbeidsledighet og utdanningsstilbøyelighet

Gevinsten av å ta utdanning avhenger av hvor mye man planlegger å jobbe, samtidig som bedre jobbmuligheter og avlønning som følge av utdanning påvirker valget mellom arbeid og fritid. Dette er trolig viktige mekanismer for å forklare økningen i kvinners yrkesdeltaking og utdanningsnivå som har foregått parallelt fra 1970-tallet og fram til i dag. I den grad unge kvinner antar økt sannsynlighet for at de skal være utearbeidende over en større del av livsløpet sitt, øker gevinsten av å ta utdanning. Samtidig fører økt utdanning til at flere kvinner står overfor markedslønn som overstiger deres reservasjonslønn. Økt utdannelse kan også endre selve reservasjonslønnen både via et ønske om å bruke tilegnede kunnskaper og endret innhold i tilgjengelige jobber. Betydningen av utdanning for kvinners arbeidstilbud bekreftes også av de internasjonale sammenlikningene som vi presenterte foran.

Enkelte aspekter knyttet til avgjørelsen om å få barn, antallet og tidspunkt for å få dem, kan analyseres innenfor rammen av dynamiske arbeidstilbudsmodeller, men også ved tidsnyttingsmodeller og arbeidstilbudsmodeller som tar utgangspunkt i familien som enhet². Barn krever tid, og vil for mange innebære en større verdsetting av fritid og dermed heve reservasjonslønnen. Dette øker trolig med antall barn, men avtar med barnas alder. Økte preferanser for yrkesaktivitet, blant annet som følge av økt utdanning, kan på sin side føre til ønske om færre barn, men dette kan motvirkes av tilgang på barnehageplasser eller andre former for betalt barnetilsyn. Hvorvidt færre barn pr. kvinne har ført til økt kvinnelig yrkesdeltakelse, eller motsatt, er uvisst.

På 1990-tallet har imidlertid yrkesprosentene for kvinner 25-39 år fortsatt å øke, samtidig som antall barn under syv år pr. kvinne har økt. Det er verdt å merke seg at fruktbarheten i Norge er meget høy i europeisk sammenheng. I tillegg har vi hatt en økning i andelen kvinner i aldersgruppen 25-39 år som jobber heltid. Bedre barnehagedekning og utvidet svangerskapspermisjon kan være

med på å forklare dette, ved i større grad å legge forholdene til rette for kombinasjonen yrkesaktivitet og barn. Lengre betalte svangerskapspermisjoner kan også virke motiverende for å gå tilbake i jobb mellom nedkomstene, etter som den økonomiske fordel av å være berettiget til lønnet permisjon er økt.

Arbeidstakere som nærmer seg slutten av sin yrkeskarriere, står trolig overfor en økende verdi av fritid. I tillegg vil den arbeidsfrie inntekten for mange øke som følge av oppbygging av en positiv netto formue. Muligheten for å gå av med uførepensjon innebærer for mange en alternativ forsørgelsesvei. Selve pensjoneringstidspunktet kan i følge teorien avhenge av ytterligere bidrag til neddiskontert livsformue, inkludert pensjonsformue, av å fortsette å jobbe. Innføringen av AFP-ordningen bidrar til å redusere denne gevinsten for dem som omfattes av ordningen. Økningen i særtillegget trekker i samme retning for enkelte grupper som får redusert gevinsten av sine rettigheter til tilleggspensjon.

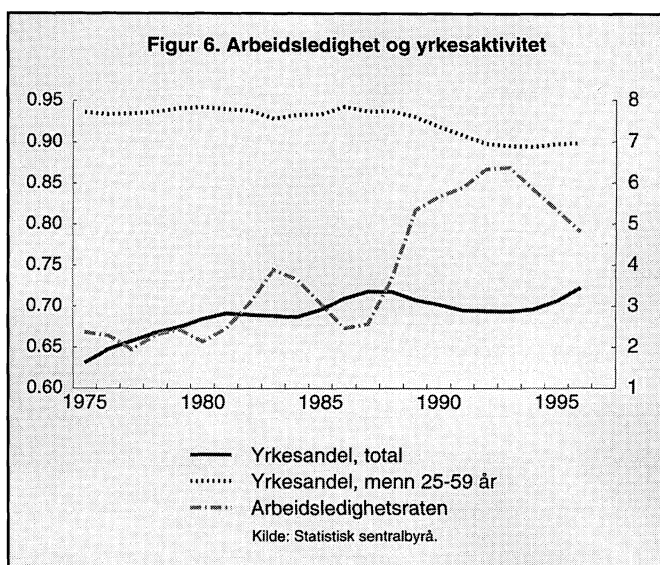
Oppsummering av resultater fra empiriske studier på amerikanske og britiske mikrodata gitt i Pencavel (1986) antyder negative, men relativt små lønnselastisiteter for menns arbeidstilbud målt i antall timer. Killingsworth og Heckman (1986) oppsummerer studier av kvinners arbeidstilbud i timer (også nederlandske, tyske og kanadiske data, i tillegg til britiske og amerikanske) og finner her langt større, og i hovedsak positive, lønnselastisiteter. Resultatene for kvinner spriker til dels kraftig. Nyere studier referert i OECD (1995) viser mindre variasjon i resultatene, men bekrefter for øvrig trenden i tidligere resultater. De antyder en ukompensert elastisitet for gifte kvinners arbeidstilbud på om lag 0,5, mens enslige mødres elastisitet ligger noe høyere. Aaberge, Dagsvik og Strøm (1995) finner positive lønnselastisiteter for både menn og kvinner i en mikroøkonometrisk studie av arbeidstilbudet i Norge på data fra 1979. Elastisitetene for kvinner ligger i øvre intervall i forhold til studiene referert i OECD-rapporten. I en senere analyse, på data fra 1986, finner de lavere elastisiteter (se Dagsvik og Strøm (1992)).

Tidsserieanalyser på aggregerte yrkesprosenter for ulike demografiske grupper i Norge, gir små men positive lønnseffekter for menns (25-59 år) yrkesdeltaking (Svendsen (1998)). De små elastisitetene er ikke uventet ettersom vi analyserer tilpasningen mellom jobb – ikke-jobb, i tillegg til at yrkesprosenten for denne gruppen har ligget stabilt på et relativt høyt nivå. Med unntak av ungdom 16-19 år, finner vi ikke signifikante lønnseffekter for de øvrige gruppene. For menn 60-66 år finner vi imidlertid en negativ effekt på arbeidstilbud av økt realdisponibel trygd for uføre. Vi tolker her uføretrygd som en arbeidsfri alternativinntekt.

² Tidsnyttingsteorien har sitt opphav i Becker (1965), mens ulike modeller med utgangspunkt i familien finnes i Ashenfelter og Heckman (1974) og Leuthold (1968). Forøvrig inneholder tidligere nevnte referanser gode oversikter.

EFFEKTER AV ARBEIDSMARKEDET PÅ ARBEIDSTILBUDET

Situasjonen på arbeidsmarkedet påvirker arbeidstilbudet. I perioder, eller i områder, med stor ledighet vil en del personer anse muligheten for å finne en passende jobb som såpass lav at de ikke finner det verdt å søke arbeid. Dette gjelder blant annet yngre personer og/eller personer med lite eller ingen utdanning utover grunnskole, men også eldre arbeidstakere og personer med svak helse som er blitt ledige. En del eldre arbeidstakere får tilbud om ulike former for førtidspensjonering, mens andre går over på uførepensjon. Resultater i Bowitz (1992) viser blant annet at tilgangen av nye uførepensjonister avhenger positivt av ledighetsraten. Mekanismene med hensyn på søkeaktivitet og utstøting reverseres når etterspørselen etter arbeidskraft tar seg opp igjen. Når ledigheten er avtakende, ser vi således at arbeidstilbudet øker særlig sterkt (se figur 6). Utviklingen i yrkesdeltakingen i Norge, Sverige og Danmark fra midten av 1980-tallet er illustrasjoner på dette fenomenet. Alle landene har opplevd et fall i yrkesdeltakingen i forbindelse med økende arbeidsledighetsrater. I Norge, og i noe mindre grad i Danmark, har deltakingen tatt seg opp etter at arbeidsmarkedet igjen bedret seg fra midten av 1990-tallet. Som vist i figur 2 foran, har utviklingen på 1990-tallet vært dramatisk i Sverige. I makroøkonomisk sammenheng synes den sykliske utviklingen i yrkesdeltaking å være sterk i forhold til de tradisjonelle faktorene som teorien fokuserer på. Dette bekreftes også i empiriske tidsserieanalyser på yrkesandeler i Norge, som vist i tabell 3. Tabellen oppsummerer den direkte effekten på samlet yrkesprosent av ulike forklaringsvariable i Statistisk sentralbyrås makroøkonometriske modell, MODAG. I tillegg til de direkte effektene vist i tabell 3, vil ledighetsraten og uførepensjonen (i forhold til lønn) ha en ytterligere negativ effekt på arbeidstilbudet via økt tilgang av nye uførepensjonister.

Tabell 3: Langtidselastisiteter for aggregert yrkesandel i MODAG³

Elastisitet m.h.p.:

Realdisponibel timelønn	0,10
Realdisponibel uførepensjon	-0,02
Gjennomsnittlig utdanningsnivå, kvinner	0,39
Antall barn 0-6 år pr. kvinne	-0,04
Andel under utdanning	-0,03
Ledighetsraten	-0,11

I følge AKU finnes det en del personer som ønsker jobb, men som ikke oppfyller kriteriene for å klassifiseres som ledige, på grunn av lav søkeadferd og/eller tilgjengelighet. I 1997 omfattet denne reservearbeidsstyrken 152 000 personer, etter å ha blitt redusert med 27 prosent siden 1993. Hele 32 000 personer forsvant ut av gruppen fra 1996 til 1997. Det har i tillegg skjedd en vridning i årsakene som oppgis for ikke å søke. Mens 14 prosent oppga at det ikke fantes passende arbeid i 1993, var denne andelen sunket til 6 prosent i 1997. Andelen som oppgir svak helse eller for høy alder steg fra 17 til 24 prosent. Det har også vært en økning i andelen av reservearbeidsstyrken som befinner seg i aldersgruppen 55 til 74 år. Empiriske studier (se Svendsen (1998)) på aggregerte tidsserieserier viser at en marginal endring i ledighetsraten har størst effekt på arbeidstilbudet til de helt unge og de eldste.

Hvorvidt det finnes arbeid som passer med ens kvalifikasjoner, kan også være avgjørende for om en person finner det interessant å melde seg på arbeidsmarkedet (jfr. jobbmatch modeller). På 1970- og 1980-tallet fant det sted en kraftig vekst i arbeidsplasser som passet bra med kvinners kvalifikasjoner, såkalte kvinnearbeidsplasser. Empiriske studier viser at utviklingen i dette arbeidsmarkedet bidrar til å forklare både yrkesprosenten for kvinner og ungdom.

Beregninger utført ved bruk av MODAG, viser at effekten av en isolert økning i etterspørselen etter arbeidskraft, målt ved antall sysselsatte, på én prosent fra nivået i 1997, resulterer i en økning i tilbudet av arbeidskraft på omlag 0,6 prosent (15-16 000 personer) på lang sikt i forhold til en referansebane⁴. Økningen i yrkesprosenten er på 1/2 prosentpoeng, og skyldes både redusert ledighet og en vekst i markedet for kvinnearbeidsplasser.

DEMOGRAFISKE BIDRAG TIL ARBEIDSTILBYRÅS STYRKEN I ÅRENE FRAMOVER

I avsnittene over har vi gitt en oversikt over enkelte trekk ved arbeidstilbudet i Norge slik det framstår i 1997, i til-

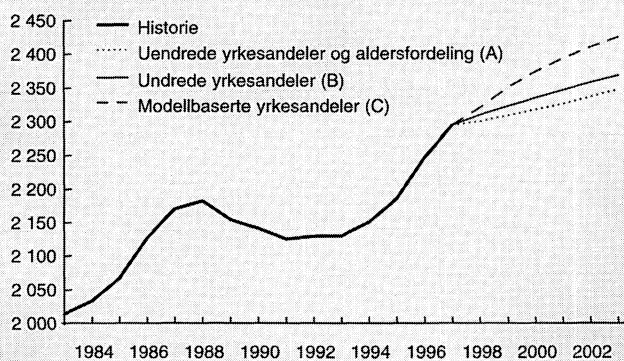
³ I arbeidstilbudsblokken i MODAG inngår relasjoner for yrkesprosentene til ulike demografiske grupper. Tallene i tabellen er framkommet ved å aggregere elastisitetene over de ulike gruppene og gir således et bilde av effekten på samlet arbeidstilbud i personer fra befolkningen 16-74 år. Den enkelte forklaringsvariabelen inngår ikke nødvendigvis i alle relasjonene.

⁴ Referansebanen er nærmere beskrevet i neste avsnitt.

legg til at vi har sett på enkelte utviklingstrekk som kjen- netegner perioden vi har bak oss. Når det gjelder utvik- lingen i arbeidstilbudet de nærmeste årene, er det tre for- hold som er sentrale. De to første er størrelsen og alders- sammensetningen på den yrkesaktive befolkningen, med andre ord den demografiske utviklingen. Gitt visse forut- setninger om innvandring og dødelighetsrater, har vi rela- tivt mye kunnskap på dette feltet. I tillegg kommer en- dringer i de kjønns- og aldersspesifikke yrkesprosentene.

Anslag på utviklingen i befolkningens alderssammen- setning i de neste fem årene viser at vi står framfor en ned- gang i de yngste gruppene som følge av lave fødselskull på 1970-tallet, mens det blir flere middelaldrende ettersom de store kullene fra midten av 1940-tallet og fram til slutten av 1960-tallet eldes⁵. Figur 7 viser tre framskrivninger av arbeidstilbudet, målt i antall personer, de neste fem årene sammen med de faktiske tallene for den foregående perio- den. De to nederste framskrivningene (A og B) er basert på uendrede yrkesprosent for femårige aldersgrupper fra og med 1997. I den laveste banen (A) har vi latt befolkningen i yrkesaktiv alder vokse i henhold til befolkningsprognos- en. Aldersfordelingen er imidlertid holdt uendret fra og med 1996. I den andre banen (B) har vi latt aldersforde- lingen endre seg i henhold til befolkningsprognosen. Dette bidrar til å forsterke veksten i arbeidstilbudet målt i perso- ner. Dette skyldes nedgangen i de yngste aldersgruppene som har lave yrkesprosent og oppgangen i aldersgrup- pene (30-54 år) med høye yrkesprosent. Disse to effek- tene oppveier til sammen effekten på arbeidsstyrken av den økningen vi får i den eldre befolkningen kjennetegnet av lave yrkesprosent.

Figur 7. Framskrivning av arbeidstilbudet. 1 000 personer. Historiske verdier 1983-1997

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

I begge framskrivningene er yrkesprosentene holdt kon- stant. En ytterligere vekst i arbeidsstyrken må komme fra økte yrkesprosent hos en eller flere grupper. Dette kom- mer vi tilbake til i omtalen av bane C i neste avsnitt.

HVOR MYE ER DET Å HENTE ?

Ser vi perioden fra 1970 og fram til i dag under ett har det skjedd en til dels dramatisk endring i ulike befolknings-

gruppers yrkestilpasning. Disse effektene har hatt mer å si for arbeidstilbudet enn veksten i yrkesbefolkningen og endringer i alderssammensetningen. Spørsmålet er om effekten av disse endringene er i ferd med å ebbe ut, eller om de trendene vi har sett i alders- og kjønsspesifikke yrkesprosent vil fortsette.

En del av de svingningene vi har sett i arbeidstilbudet de senere årene, kan tilskrives konjunkturelle forhold. Dette gjelder spesielt arbeidstilbudet fra menn i alderen 25-59 år, men trolig også for ungdom opp til 24 år. For ungdom er det vanskelig å anslå hvor stor del av den økte utdanningstilbøyeligheten som skyldes henholdsvis en- drede preferanser og utdanning som alternativ til syssel- setting. I tillegg kan selve perioden med høy ledighet ha gitt økte preferanser for å ta mer utdanning. Tall fra AKU viser imidlertid at økningen i utdanningsandeler har stop- pet opp de to siste årene. I samme periode har yrkespro- sentene for 20-24 åringene økt og har ennå ikke nådd ni- vået fra siste topp. Her kan det derfor være et potensiale for økt arbeidstilbud, selv om en del av dette tilbudet kommer fra ungdom som ønsker deltidsjobb i tillegg til skolegang.

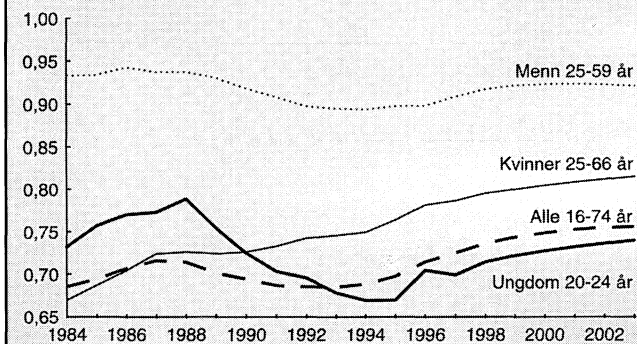
Yrkesprosentene for kvinner i de fleste aldersgrupper er på vei oppover etter en viss utflating ved inngangen til 1990-tallet. Det faktum at økningen også finner sted i yngre aldersgrupper i tillegg til at utdanningstilbøyelig- heten for yngre kvinner er stor, bærer bud om at kohortef- efektene med hensyn på økt kvinnelig yrkesdeltaking fort- satt ikke er uttømt. Kvinners yrkesdeltaking, også blant yngre kvinner, ligger fortsatt under mennenes og er fort- satt noe lavere enn blant kvinner i andre nordiske land. Innføring av kontantstøtte til foreldre med barn mellom et og to år som ikke benytter barnehageplass, kan tolkes som en økning i den arbeidsfrie inntekten i tillegg til en prisvridning mellom barnehager og andre typer betalt barnepass. Det er vært å merke seg at om lag 3/4 av disse barna i utgangspunktet ikke har barnehageplass, og for deres foreldre får vi kun en økning i den arbeidsfrie inn- tekten. Som tidligere nevnt, vil en økning i den arbeids- frie inntekten bidra til at enkelte vil ønske å trekke seg ut av arbeidslivet, mens andre vil jobbe færre timer enn de ellers ville gjort. Restriksjoner på valg av stillingsandeler vil trolig bidra til at en del ikke endrer sin tilpasning.

Sett i lys av den siste utvidelsen av AFP-ordningen som nylig trådte i kraft i tillegg til den bebudede øk- ningen i særtillegget i folketrygden, er det lite trolig at yr- kesprosentene hos den eldre delen av arbeidsstyrken vil øke. To momenter trekker imidlertid i motsatt retning. For det første fører større etterspørsel etter arbeidskraft til redusert utstøting av eldre arbeidstakere i forbindelse med nedlegging og nedbemanning. I tillegg kan det fort- satt være positive kohorteffekter for de eldre kvinnene.

Ved hjelp av MODAG har vi gjort en framskrivning av arbeidstilbudet med endogent bestemte yrkesprosent.

⁵ Befolkningsframskrivningen er basert på Statistisk sentralbyrås be- folkningsprognose med 7000 innvandrere pr. år.

Figur 8a. Framskrivning av yrkesandeler.
Historiske verdier 1984-1997.

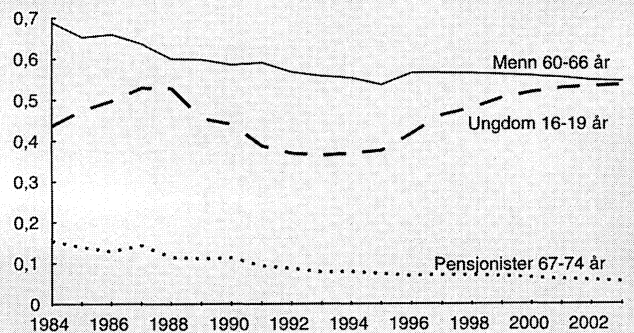

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Yrkesprosentene for de ulike demografiske gruppene avhenger av hvilke antagelser vi gjør om utdanningsandeler, utdanningsnivå, antall barn pr. gift kvinne i tillegg til å avhenge av utviklingen i etterspørselen etter arbeidskraft og i realdisponibel timelønn som bestemmes endogen i modellen. Vi har antatt at utdanningsandelene for ungdom stabiliserer seg på dagens nivå, mens utdanningsnivået for kvinner fortsetter å stige som følge av et høyere utdanningsnivå hos de unge kvinnene som går inn i gruppen, i forhold til de eldre som er på vei ut. Videre antar vi en svak nedgang i antall barn pr. gift kvinne delvis på grunn av en aldersforskyvning i denne gruppen. Nedgangen i arbeidsledighetsraten antas å stoppe opp, og det anslås en oppgang fra 3,9 i 1998 til 4,6 i 2003. Dette er fortsatt under nivået fra perioden 1989-96, når vi korrigerer for bruddet i AKU på grunn av omleggingen i 1996. Økt ledighet gir en gradvis svakere realtimelønnsvekst. Redusert vekst i sysselsettingen skyldes i første rekke reduserte investeringer, særlig i oljesektoren. Vi antar imidlertid en årlig vekst på 2 prosent i kommunal sysselsetting. Ettersom kvinneandelen er relativt stor i kommunesektoren, bidrar denne veksten til at arbeidsmarkedsindikatoren for kvinner har en sterkere vekst enn samlet sysselsetting.

Figurene 8a og 8b viser hvordan yrkesandelene utvikler seg i denne banen. Samlet yrkesandel fortsetter å stige fra dagens nivå på i underkant av 73 prosent, og flater ut på 75,5 rundt 2002. Vekstbidraget kommer fra ungdom som følge av utflating i utdanningsandeler, bedre arbeidsmarkedssituasjon i de foregående årene og en vridning over mot økt sysselsetting innen kommunal sektor. Yrkesandelene for kvinner (25-66 år) øker fra i underkant 80 prosent til 82 prosent, noe som skyldes økt utdanningsnivå, reduksjon i antall barn per kvinne, i tillegg til økningen i kommunal sysselsetting. Innføringen av kontantstøtte kan imidlertid motvirke utviklingen noe for kvinner med barn i alderen 1-2 år, jfr. Strøm (1998). Denne er det ikke tatt hensyn til i modellkjøringen. Men, med utgangspunkt i størrelsen på dagens barnekull og yrkesprosjenter for kvinner med barn under tre år, vil vi maksimalt kunne få

Figur 8b. Framskrivning av yrkesandeler.
Historiske verdier 1984-1997.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

en reduksjon i yrkesandelen for kvinner (16-66 år) på omlag fire prosentpoeng. Dette krever imidlertid at alle mødre til 1-åringer som ellers ville vært yrkesaktive (ca. 45 000 kvinner), forlater arbeidslivet, noe som anses som svært lite sannsynlig. Forsvinner istedet kun 5 000 kvinner, reduseres yrkesandelen med 1/2 prosentpoeng. For voksne menn (25-59 år) anslås yrkesandelene å stige fra 91,5 prosent til i underkant av 92,5 prosent i år 2000. Andelen ligger stabilt på dette nivået i tre år før den begynner å avta svakt som følge av en noe høyere ledighetsrate sammen med en svakere vekst i realdisponibel timelønn. Arbeidstilbudet fra eldre arbeidstakere og pensjonister avtar gjennom hele framskrivningsperioden, både målt i yrkesandeler og i antall personer. Økte trygder og et gradvis svakere arbeidsmarked er faktorer som forklarer dette i modellen. Arbeidstilbudet som følger av denne framskrivningen er vist som bane C i figur 7. Forskjellen mellom denne og de to øvrige banene, skyldes endringer i yrkesandelene for ulike demografiske grupper. Som vi ser vil disse endringene bidra til en vekst i arbeidstilbudet i de nærmeste årene utover bidraget fra demografien. Skulle denne utviklingen slå til i virkeligheten vil Norge få rekordhøy yrkesdeltaking i mange år framover, men dette nivået er fortsatt under det nivået Sverige og Danmark var på for ti år siden.

REFERANSER:

- Aaberge, R., J. K. Dagsvik og S. Strøm (1995): Labor Supply Responses and Welfare Effects of Tax Reforms, *Scandinavian Journal of Economics*, 97, 635-659.
- Ashenfelter, O. og J. J. Heckman (1974): The Estimation of Income and Substitution Effects in a Model of Family Labor Supply, *Econometrica*, 42, 73-85.
- Becker, G. S. (1965): The Theory of the Allocation of Time, *The Economic Journal*, September 1965, 493-517.
- Bowitz, E. (1992): *Offentlige stønader til husholdninger – en økonomisk undersøkelse og modellanalyse*. Sosiale og Økonomiske Studier 80, Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Dagsvik, J. K. og S. Strøm (1992): Labor Supply with Non-Convex Budget Sets, Hours Restriction and Non-Pecuniary Job-Attributes. Discussion Paper 76, Statistisk sentralbyrå.

Killingsworth, M. R. (1983): *Labor Supply*, Cambridge Surveys of Economic Literature, Cambridge University Press, New York.

Killingsworth, M. R. and J. J. Heckman (1986): Female Labor Supply: A Survey, in O. Ashenfelter and R. Layard (eds.): *Handbook of Labor Economics*, North-Holland, Amsterdam.

Leuthold, J. (1968): An Empirical Study of Formula Income Transfers and the Work Decision of the Poor, *Journal of Human Resources*, 3, 312-323.

OECD (1995): *The OECD Jobs Study: Taxation, Employment and Unemployment*, OECD, Paris.

Pencavel, J. (1986): Labor Supply of Men: A Survey, in O. Ashenfelter and R. Layard (eds.): *Handbook of Labor Economics*, North-Holland, Amsterdam.

Strøm, S. (1998): Kontantstøtten, *Sosialøkonomen* 3, 2-7.

Svendsen, I. (1998): Arbeidstilbudsblokka i MODAG – en økonometrisk analyse av yrkesprosjenter. Upublisert notat, Statistisk sentralbyrå.

Medlemskap i

Tenker du på å melde deg inn i Sosialøkonomenes Forening?

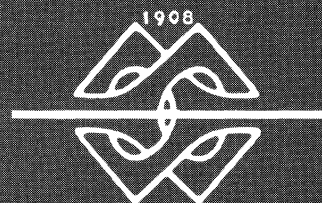
Be om informasjon i sekretariatet,

telefon

22 41 32 90

telefax

22 41 32 93

Redaktør:
Torstein Bye

Redaksjon:
Tom Bernhardsen
Jan Morten Dyrstad
Nils-Henrik M. von der Fehr
Bertil Tungodden
Jon Vislie
Kjell Vaage
Produksjonskonsulent:
Inger Kurås

•
Utgitt av
Sosialøkonomenes
Forening
Leder: Stein B. Hauglid
Generalsekretær
Birgit Laudal

•
Besøksadresse:
Skippergt. 33
0154 OSLO
Postadresse:
Postboks 8872
Youngstorget
0028 OSLO
Telefon 22 41 32 90
Telefax 22 41 32 93
Postgiro: 0813 5167887
Bankgiro: 6001.05.13408

•
Utkommer med 9 nummer
pr. år, den 15. i hver måned
unntatt juli, august og
desember.

Abonnement kr 525,-
Studentabonnement
kr 250,-
Enkeltnr. kr 75,- inkl. porto.

ANNONSEPRISER
(ekskl. m.v.a.):
1/1 side kr. 4 700,-
3/4 side kr. 4 200,-
1/2 side kr. 3 700,-
Byråprovisjon 10%

Frist for annonser:
Den 5. i hver måned.

Trykt i offset.
Grafisk Hus a/s, Bergen

AKERSHUS FYLKESKOMMUNE er en av landets største med et innbyggertall på ca. 445.000. Fylkeskommunen har ansvaret for viktige samfunnssektorer som helsevesen, videregående opplæring, samferdsel, nærings- og sysselsetting, kultur og energiforsyning, samt regional planlegging.

Helse- og sosialdirektørens kontor

Helse- og sosialsektoren er fylkeskommunens største sektor med ca. 6.000 ansatte, og et budsjett for 1998 på ca. 3,3 milliarder kroner. Helse- og sosialdirektøren er overordnet administrativ myndighet for alle institusjoner/virksomheter i sektoren. Helse- og sosialdirektørens kontor disponerer 43 stillinger. Kontorets interne organisering er for tiden til vurdering.

Helse- og sosialdirektørens kontor er sekretariat for helse- og sosialstyret, samt fire driftsstyrer (for somatiske helsetjenester, psykisk helsevern og rusmiddeltiltak, tannhelse).

Vi har 2 ledige stillinger som:

Spesialkonsulenter i økonomiavdeling

I forbindelse med den interne omorganiseringen er det opprettet egen økonomiavdeling i helse- og sosialdirektørens kontor.

Avdelingen trenger **2 ØKONOMER** for snarlig tiltredelse.

Økonomiavdelingens basisoppgaver er:

- Års- og langtidsbudsjettering/aktivitetsplanlegging
- Løpende oppfølging av regnskap, økonomi og aktivitet
- Årsmelding/resultatvurdering

For å sikre høy kvalitet og effektivitet på løsningen av avdelingens basisoppgaver skal avdelingen utføre bl.a. følgende supplerende arbeidsoppgaver:

- Analysere og evaluere regnskap, økonomi, resultatvolum og -kvalitet
- Bidra til at insentivbaserte styringsformer utvikles og tas i bruk mellom sykehuseier og helseinstitusjoner og innen helseinstitusjoner
- Utarbeide prognoser og videreutvikle prognosemetoder for bedre økonomi- og resultatoppfølging
- Utvikle og gjennomføre bruk av normtall som forbedrer grunnlaget for ressursallokeringer (f.eks. aktivitetsbasert budsjettering og benchmarking) og grunnlaget for forhandlinger om resultatkrav (f.eks. i tilknytning til ISF-avtaler)
- Sikre at data- og informasjonssystemer brukes effektivt og utvikles i takt med IT-utviklingen og avdelingens behov

Oppgaver og ansvar:

Begge økonomer får oppgaver innen samtlige områder pluss ett av to spesialområder:

Stilling 1: Økonomiske styringssystemer

Stilling 2: Statistikk, regnskap og kalkulasjon i økonomisk styringssammenheng

Kvalifikasjoner:

- Høyere økonomisk utdanning, fortrinnsvis sosial- eller siviløkonom
- For stillingen med spesialområde økonomistyring kreves i tillegg: Kunnskaper innen økonomisk organisasjonsteori (anvendt regulerings-teori, insentiv- eller kontraktsteori) og innen bedriftsorganisering og ledelse
- For stillingen med spesialområde statistikk, regnskap og kalkulasjon: Gode kunnskaper i teoretisk og anvendt statistikk, regnskapsanalyse og aktivitetsbasert kalkulasjon (ABC)
- Det ønskes praktisk eller forskningsmessig erfaring på økonomiavdelingens arbeidsområder, men nyutdannede med god teoretisk bakgrunn kommer også i betraktning
- Begge økonomer må ha god praktisk kjennskap til IT
- Selvstendighet, initiativ og god samarbeidsevne

Vi tilbyr:

- Utfordrende arbeidsoppgaver i en stor økonomisk sektor med interessante endringer i rammevilkår mot mer markedsorganisert virksomhet
- Gode muligheter for verdifull erfaring, og for faglig og personlig utvikling for avansement i helse- og sosialsektoren

Stillingene er plassert som spesialkonsulenter i stillingskode 7402, lønnstrinn 42 - 48 (pt. kr. 273.000 - 304.700 pr. år). For spesielt godt kvalifiserte søkere kan alternativ lønnsinnplassering vurderes.

Arbeidssted blir i sentraladministrasjonens lokaler i Galleri Oslo.

For stillingene gjelder vanlige ansettelsesvilkår i Akershus fylkeskommune med de rettigheter og plikter som er fastsatt i gjeldende avtaler og reglement. Fra lønnen trekkes 2% til Akershus fylkeskommunale pensjonskasse.

Søknad vedlagt kopier av attester, vitnemål og summarisk oversikt over utdanning og arbeidserfaring sendes til Akershus fylkeskommune, helse- og sosialdirektøren, Schweigaardsgt. 4, 0185, mrk. Still. 1/2. **Søknadsfrist er 25. mai 1998.**

Nærmere informasjon om stillingene fås ved henvendelse til avdelingssjef i økonomi-avdelingen, Håkon Hellebust, tlf. 22 05 53 44.

